

Rimski cirkusi i amfiteatri

Tarodi, Dominik

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:976514>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Pedagogija – povijest

Dominik Tarodi

Rimski cirkusi i amfiteatri

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2014.

Sažetak

Rad se bavi društvenim i arhitektonskim fenomenom rimskih cirkusa i amfiteatara na osnovi historiografske literature. Najprije se opisuje svakodnevni život i slobodno vrijeme rimskih građana. Definira se pojam i značenje cirkusa s naglaskom na najpoznatiji rimski cirkus Circus Maximus, opisuju se najpopularnije cirkuske igre i njezini protagonisti, te utjecaj i uloga tih građevina na Rimljane i njihovo provođenje slobodnog vremena. Nadalje opisuje se značenje igara u životu starih Rimljana, vrste igara koje su postojale, njihov utjecaj na život ljudi. Poseban naglasak daje se na gladijatore i gladijatorske igre. Nadalje, opisuju se najznačajniji amfiteatri na području Sredozemlja. Posebno se opisuje Kolosej kao središte svih zbivanja i amfiteatri na području Hrvatske s naglaskom na amfiteatre u Puli i antičkoj Saloni. Daju se povijesne činjenice o gradnji amfiteatara i zbivanjima koja su se odigravala u njima, kao i fenomen njihove izgradnje u arhitektonskom smislu. Opisuje se značaj i društveni fenomen igara i veliki utjecaj na život običnih građana i formiranje političkog života. Rad na kraju daje poveznicu između rimskih igara i današnjih sportskih priredbi modernoga vremena.

KLJUČNE RIJEČI: cirkus, amfiteatar, igre, gladijatori, gladijatorske igre, Kolosej

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Svakodnevni život i slobodno vrijeme Rimljana.....	5
3. Cirkus.....	7
3.1. Circus Maximus.....	7
3.2. Kolske i konjičke utrke.....	10
3.3. Društveni fenomen utrka.....	11
4. Igre središte rimskoga života.....	17
4.1. Vrste igara.....	20
4.2. Utjecaj igara na rimsko društvo i kreiranje politike.....	22
5. Amfiteatar.....	25
5.1. Nastanak i značenje amfiteatra.....	26
5.2. Rasprostranjenost amfiteatara na području Sredozemlja.....	27
6. Gladijatorske igre.....	30
6.1 Gladijatori.....	31
6.2. Flama – simbol gladijatora.....	34
6.3. Hajke, borbe i pomorske bitke u areni.....	35
7. Kolosej – simbol jednog vremena.....	38
7.1. Povijest nastanka Koloseja.....	38
7.2. Arhitektonski fenomen Koloseja.....	42
8. Amfiteatri na području Hrvatske.....	45
8.1. Amfiteatar u Puli.....	46
8.2. Amfiteatar u Saloni.....	48
9. Rimske igre i sportske priredbe današnjeg modernog vremena.....	51
10. Zaključak.....	53
11. Literatura.....	55
12. Popis priloga.....	57

1. Uvod

Diplomski rad bavi se kulturnim naslijeđem rimske civilizacije, cirkusima i amfiteatrima. Zadatak diplomskog rada je da, na osnovi dostupne historiografske literature pokuša dati što bolji i razumljiviji povijesni pregled rimskih cirkusa i amfiteatara, objasni nastanak, značenje i ulogu tih građevina u rimskom društvu i utjecaj na postojeće društvo.

Rad je organiziran u dvanaest poglavlja. Prvo poglavlje čini sam uvod. Drugo poglavlje svojevrsan je uvod u temu rada gdje se opisuje svakodnevni život starih Rimljana i njihovo provođenje slobodnog vremena. Treće poglavlje definira pojam cirkusa i njegovo značenje u rimskom društvu, za primjer se uzima najpoznatiji Circus Maximus. Opisuju se najpoznatije cirkuske igre, kolske utrke i na kraju trećeg poglavlja opisuje se fenomen društvenog utjecaja cirkusa i njegovih igara i samih protagonista, prvenstveno cirkuskih utrka na stare Rimljane. Četvrto poglavlje opisuje igre starih Rimljana kao središte njihovih života, daje se osnovni pregled igara koje su postojale i bile izrazito popularne i njihov utjecaj na formiranje njihove društvene i političke svakodnevice. U petom poglavlju objašnjava se nastanak i značenje amfiteatara i njihova rasprostranjenost na području Sredozemlja gdje god je rimska sila kročila nogom. Šesto poglavlje bazira se na amfiteatralnim igrama točnije gladijatorskim igrama. Opisuju se vrste gladijatorskih igara, gladijatori i njihov život kroz lik gladijatora Flame. Sedmo poglavlje donosi opis i povijesni nastanak Koloseja, najpoznatijeg i najvećeg rimskog amfiteatra uopće. Ističe se Kolosej kao arhitektonsko čudo starih Rimljana. U osmom poglavlju navodi se i postojanje amfiteatara na području Hrvatske, s naglaskom na amfiteatre u Puli i antičkoj Saloni. Deveto poglavlje daje poveznicu između sportskih priredbi današnjeg modernog vremena i rimskih igara, u kojem se opisuje društveni fenomen velikih spektakala. Deseto poglavlje čini zaključak, jedanaesto poglavlje je popis literature, dok je dvanaesto popis priloga.

2. Svakodnevni život i slobodno vrijeme Rimljana

Na starom rimskom natpisu stoji: *venari, lavari, ludere, ridere: occest vivere*, u prijevodu; ići u lov, kupati se, igrati se, smijati se, to znači živjeti. Ova rečenica ukratko opisuje glavne interese Rimljana.¹ Problem kako provesti slobodno vrijeme javljao se i u starom Rimu. Za gomilu besposličara, nezaposlenih, useljenika i pustolova mogućnosti izbora ipak su bile neograničene, tako su stari Rimljani mogli lutati po forumima, bazilikama i trijemovima, piti i kockati se u krčmama. Budući da je običnim građanima radni dan završavao prilično rano, a noću se nisu usudili izlaziti zbog raznih opasnosti koje su vrebale sa svih strana, morali su pronaći nešto što će im ispuniti vrijeme do večere. Jedan od izbora bio je odlazak u popularne terme ili javna kupališta, no daleko najpopularniji su bili cirkus i amfiteatar.

Javne su se priredbe oduvijek koristile kao sredstvo za političku i izbornu propagandu u Rimu, a u carsko doba² bile su bitne za carevu apsolutnu vlast. Redovitom opskrbom žitom i priredbama stanovništvo se držalo pod kontrolom (*panem et circenses*³), zasićena tijela i duha, ljudi nisu imali želje promišljati. Zadobivši tu demagošku ulogu, broj priredbi, zvanih *ludi* (igre) tijekom godina je neprestano rastao, kao i broj praznika s kojima su prvotno bile povezane, dok se u doba Carstva njihov broj nije popeo na rekordnih 182 godišnje.⁴ Rimljani su radije gledali utrke kola i gladijatorske borbe nego kazališne predstave, razlog tome djelomično je ležao u propisu iz 2.st. pr. Kr., koji je donijela aristokracija, a kojim se sprečavala gradnja stalnih kazališta. Ta je zabrana bila na snazi do Pompeja. Njihovo je neprijateljstvo prema kazalištu proizlazilo iz opasnosti koju su uvidjeli u masovnom okupljanju na mjestu gdje pisac pretjerano slobodnim ili opasnim temama može ljude navesti na pobunu.⁵

Što igre znače za antički Rim, danas se ne može lako prosuditi, pandana u modernom svijetu za to skoro i nema. Rimaska publika tražila je *panem et circenses*, pa povijest običaja ne smije zaobići jedan takav predmet koji je ispunjavao polovicu života u Rimu.⁶ Igre su se obično održavale po danu, ali ponekad i noću uz svjetlost baklji. Mogle su trajati satima, uz pauze i prekide, i cijeli dan. Bile su društveni događaj, ljudi su na njih dolazili u pratnji slugu, noseći

¹ Povijest 5: Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek, Jutarnji list Europapress holding, Zagreb 2007., str. 277.

² Rimsko Carstvo (27.g. pr. Kr. – 476.) započinje s prvim carem, Augustom

³ Kruha i igara, riječi prezira koje je dobio Juvenal rimskoj svjetini koja je na Forumu Romanumu tražila samo žito i besplatne igre u cirkusu; s obzirom na to da je u to vrijeme jedna petina stanovnika Rima živjela o državnim trošcima, jer nije radila; drugim riječima, svjetini je stalo samo do toga da se najede i da se zabavlja

⁴ Anna Maria Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, Mozaik knjiga, Zagreb 2000., str. 69

⁵ Isto, str. 79.

⁶ Herbert Lewandowski, Povijest rimskih običaja, Demetra, Zagreb 2007., str. 197 – 198.

elegantnu odjeću, frizure i nakit, da vide i budu viđeni, pa i po cijenu toga da rasipaju imanje ili se zaduže. Najstarije su bile cirkuske igre (*ludi circenses*), a mjesto održavanja je bilo Circus Maximus.⁷

⁷ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 70.

3. Cirkus

Tragedija i komedija nisu potisnule predstave koje su nastale još u prethodnom razdoblju i koje su bile vezane za razne rimske praznike. Među najstarije predstave spadaju raznovrsna natjecanja. Ona su održavana u dolini između Aventinskog i Palatinskog brežuljka gdje su, prema predaji, Rimljani nekad otimali Sabinjanke. Tu su još u rano doba napravljena mjesta za gledatelje. To su bile drvene skele, koje su skidane po završetku igara. Socijalni uvjeti rimskog života (priljev bogatstva, težnja predstavnika aristokracije da privuku na svoju stranu rimsku svjetinu, povećanje gradskog plebsa) učinili su predstave trajnima, raskošnima i raznolikima. Cirkuske predstave sastojale su se iz raznih natjecanja; priređivane su borbe u boksu, trke na kolima, pojedini građani natjecali su se u trčanju, mladi Rimljani izvodili su pred gledateljima uzor-bitke.⁸

3.1. Circus Maximus

U predodžbi većine ljudi Rim je ponajprije grad igara. Međutim, vrlo je kasno dobio zgrade namijenjene isključivo različitim predstavama. Između Palatina i Aventina nalazila se dolina Vallis Murcia i otkad ljudi pamte služila je kao mjesto okupljanja za povorke i marševe. Ondje su se ponajprije održavale konjske utrke, najstariji oblik igara u Rimu. Nekoliko jednostavnih zahvata pretvorilo je to mjesto u glavno okupljalište naroda za vrijeme svetkovina.

Cirkus⁹ je četverokut čije su dvije kraće strane zaobljene i asimetrične. Arena je po dužini bila podijeljena na dva dijela povišenim zidom. Glavni cirkus koji je nadživio svoje vrijeme jest Circus Maximus. Podigao ga je Julije Cezar i bio je najveći u Rimu. Imao je površinu od 645x124 metra i mogao je prije proširenja primiti 150 tisuća, a nakon toga do 400 tisuća gledatelja. Staza je bila dugačka 1500 metara.¹⁰ Dimenzije cirkusa različite su od autora do autora što se može i iščitati u ovom radu.

Građevine izgrađene za te igre nikada nisu bile nadmašene, ni po veličini, ni po funkcionalnosti, ni po savršenstvu gradnje. Najstarije i najveće ovakvo zdanje bio je upravo već spomenuti Circus Maximus. Premda je izgled arene već prije opisan, o samoj građevini nije mnogo rečeno. Izgrađen je u Vallis Murcia, duguljastoj dolini koja se protezala između

⁸ Nikolaj Aleksandrovič Maškin, Istorija starog Rima, Naučna knjiga, Beograd 1951., str. 172.

⁹ Objekt u antičkom Rimu za javne igre i natjecanja, gladijatorske igre i najviše utrke konja i zaprega. Danas mjesto u obliku kruga, redovito pod šatorom, za priredbe akorobata, ekvilibrista, klaunova, dresiranih životinja i drugih spektakala.

¹⁰ Christian Nugue, Velike civilizacije svijeta: Rim, Extrade, Rijeka 2000., str. 363. – 364.

Palatinskog i Aventinskog brežuljka, a služila je od davnina za utrke sportskih kola. S vremenom su drvene tribine za gledatelje, postavljene na obronke brežuljaka. Prve učvršćene tribine postavljene su 329. g. pr. Kr., a s njima i prvi izlazni boksovi za kola. Samo prvi red stajališta bio je od kamena, a sve ostalo drveno. Baš zbog te drvene građe Circus Maximus bio je nekoliko puta spaljen do temelja, kao i onda kada je Neron zapalio Rim. Nakon svakog požara stadion je ponovno sagrađen, svaki put sve veličanstveniji. Julije Cezar ga je toliko povećao, da neki povjesničari smatraju kako prvi počeci Circusa Maximusa sežu u doba Julija Cezara.¹¹ Ipak vjeruje se da je zdanje utemeljio etruščanski kralj Tarkvinije Prisko. Zatim se cirkus širio do Trajanova doba, pregrađivao i svaki put nanovo gradio nakon što su ga razarali požari.¹²

Prva izgradnja, prema određenim podacima, Circusa Maximusa započela je 530. g. pr. Kr. u obliku slova U, bio je dugačak 1800 stopa¹³(548 metara), a širok 600 stopa (182 metra).¹⁴ Cezar je dao izgraditi deset stopa širok opkop, koji je štitio gledatelje od divljih zvijeri u areni. S obližnjih brežuljaka doveli su potok koji je napajao taj opkop, taj potok još i danas teče u blizini Via di Cerchi. Augustu se pripisuje da je dovršio cirkus, premda su i kasniji vladari nastavljali s njegovim proširivanjem. Klaudije je drvene izlazne boksove za kola zamijenio mramornim, a stošci na krajevima spine načinjeni su od pozlaćene bronce. U vrijeme Antonija Pija tribine su bile toliko pretrpane da je u ruševinama, prilikom pada nekoliko gornjih drvenih redova, poginulo tisuću i stotinu dvanaest ljudi. To je bio uvjet za ponovnu gradnju, ali ovaj put u cijelosti od kamena. Trajan je dao cijelu građevinu, kako izvana tako i iznutra, opločiti mramorom, a na nekim mjestima ukrasiti pozlatom i slikama. On je također dodao mramorne stupove i kipove od mramora i pozlaćene bronce. Tako je Circus Maximus s vremenom prerastao u građevinu dugu 610 metara a široku 198 metara, koja je mogla primiti 385 tisuća ljudi, u ono vrijeme četvrtinu rimskog stanovništva. Konstantin je cirkusu dodao tri reda mramornih sjedišta izgrađenih na betonskim lukovima. Ti lukovi postoje još i danas, i dio su temelja crkve sv. Anastazije. Da bi mogli podnijeti golemu težinu tribina, njihov promjer iznosi po sedam stopa. Cirkus postoji u srednjem vijeku, upotrebljavan kao kamenolom, od čijeg su kamena izgrađene mnoge rimske crkve. Neki dijelovi građevine postojali su i u 16.stoljeću, a danas se može vidjeti samo mjesto gdje se cirkus nalazio i nekoliko sačuvanih sjedišta.¹⁵

¹¹ Daniel Pratt Mannix, *Oni moraju umrijeti*, Izdavačko poduzeće August Cesarec, Zagreb 1976., str. 52.

¹² C. Nogue, *Velike civilizacije svijeta: Rim*, str. 364.

¹³ Stopa je mjerna jedinica za duljinu izvan Međunarodnog sustava. Međunarodna oznaka za stopu je ft. Postoji više definicija jedinice stopa, danas je najraširenija ona koju upotrebljavaju u Velikoj Britaniji i SAD-u. Po toj definiciji stopa je jednaka 0,3048 metra ili 30, 48 cm.

¹⁴ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 12.

¹⁵ Isto, str. 53.

Cirkus je bio najveće zdanje podignuto za zabavu Rimljana. Ustanovili smo da datira iz razdoblja Tarkvinijevaca i nekoliko je puta bio rekonstruiran. U Trajanovo doba bio je dug 600 metara. Iako se procjene razlikuju vjeruje se da je mogao primiti 250 tisuća gledatelja, a u posebnim prilikama i do 320 tisuća. Kako je u tu golemu građevinu moglo stati sigurno više od 150 tisuća gledatelja, opet procjene su različite od autora do autora, jer je njezino gledalište bilo građeno na poseban način. Tako se mogao povećati broj mjesta postavljanjem drvenih sjedala uz kamene terase.¹⁶

Prvu opsežnu novogradnju vjerojatno je poduzeo Neron, jer je veliki požar godine 64. dobrim dijelom razorio cirkus u kome je izbio. Neron je dao nasipati i kanal koji je opasivao stazu, a dobiveni prostor upotrijebio je za stvaranje posebnih mjesta za vitezove. Domicijanovim, a posebice Trajanovim nadogradnjama cirkus je proširen i uljepšan. Trajan se u ispisanjoj posveti hvali da ga ja učinio dovoljno prostranim za rimski puk. Neizmijerna duljina cirkusa natjecala se sad s raskošem hramova, bio je to prostor dostojan nacije koja je pobjeđivala narode i ništa manje znamenit od igrokaza koje su ondje gledali. Spominje se tek mali broj kasnijih obnova i proširenja. Računa se da je broj gledatelja koje je cirkus nakon svih proširenja mogao primiti iznosio 180-190 tisuća. Najdonji redovi za sjedenje, odmah do staze, bili su za senatore, oni tik poviše njih za vitezove, a ostali za treći stalež. Žene, kao i na drugim predstavama, nisu imale odvojena mjesta, nego su sjedile među muškarcima. Mjesto za cara i njegovu obitelj bilo je među senatorima, a isto tako i lože koje su dali izgraditi neki carevi. Cirkus je u svakom pogledu bio raskošno opremljen. U jednom opisu iz 4. stoljeća hvali se npr. nadasve bogat brončani ures dobro raspoređenih sjedišta. No glavni ures cirkusa bio je obelisk što ga je u njegovu središtu dao postaviti August, kome je Konstantin pridodao još jedan takav, veći obelisk. Neronov požar buknuo je u dijelu cirkusa u neposrednoj blizini Palatina i Celija, i to u prodavaonicama ispunjenim lako zapaljivom robom.¹⁷

Drugi je cirkus započeo graditi 221.g. pr. Kr. Cenzor C. Flaminije Nepot, čije ime i nosi, Flaminijski cirkus. Podignut je na Martovoj poljani i po njemu je nazvana susjedna četvrt. To su najvjerojatnije bila dva jedina cirkusa u Rimu. Cirkus u Vatikanu gdje su mučili kršćane vjerojatno je bio samo privatni cirkus što ga je Kaligula dao urediti u svojim vrtovima. Srušen je početkom 4. stoljeća da bi se omogućila izgradnja prve bazilike Svetoga Petra.¹⁸

¹⁶ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 129.

¹⁷ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 202.

¹⁸ C. Nugue, Velike civilizacije svijeta: Rim, str. 365.

3.2. Kolske i konjičke utrke

Glavna atrakcija cirkuskih igara bile su utrke kolima. Postojale su i konjičke utrke prigodno praćene akrobatskim vještinama. Interes za junake utrka kolima u Rimu bio je ogroman. Rezultati najistaknutijih vozača kola često su se zapisivali u kamene ploče, od kojih je nekoliko njih sačuvano. To što je umobolni Kaligula svog trkačeg konja uzdignuo u rang senatora zvuči kao dosjetka, ali je karakteristično za čovjeka čije se cjelokupno mišljenje vrtjelo oko kolskih utrka.¹⁹

Utrke konjskih zaprega su se odvijale oko spine, niskog ravnog zida po sredini cirkusa dugog 340 metara, bogato ukrašenog arhitektonskim i plastičnim ukrasima poput npr. gigantskog obeliska Ramzesa II. koji je dopremljen u Rim kao spomen na osvajanja Egipta. Na oba kraja spine nalazila se grupa od sedam velikih jaja od pozlaćene bronce i grupa od sedam brončanih dupina. Tijekom utrke naizmjenično bi se uklanjalo jaje ili dupin, čime se označavao broj krugova koje su prešla trkaća kola. U bogatoj produkciji mozaika iz doba kasnog Carstva mogu se vidjeti vrlo česti prizori iz cirkusa, što svjedoči o velikoj popularnosti toga tipa zabave. Utrke su se smjenjivale s natjecanjima u spretnosti i izvedbama komedija, ali publika bi pomahnitala tek kad bi se pojavili vozači četiriju službenih ekipa. Na utrkama su se vozila laka i brza kola, koja su vukla dva, tri ili četiri konja. Vozači su morali sedam puta prijeći puni krug u smjeru suprotnom od kazaljke na satu, što brže i što bliže uz spinu, a kola su okretali oko *metae* (po tri čunjasta stupa na oba kraja spine). Tijekom utrke vozači su se smjeli koristiti raznim prljivim trikovima, uz zdušno odobravanje gledatelja. Među publikom najpopularniji su bili natjecatelji koji su svoju hrabrost i vještinu pokazivali izvodeći vratolomije. Takve su pothvate velikodušno nagrađivali upravitelji različitih momčadi. Tako bi se vozači na desnoj strani tijesno približavali onima na lijevoj strani, želeći ih natjerati da se razbiju o spinu. Konji i vozači bili su podijeljeni u stranke, a svaka je imala svoju boju, Prvotno su bile dvije, no s vremenom njihov se broj povećao na četiri: *russata* (crvena), *albata* (bijela), *veneta* (plava), i *prasina* (zelena).²⁰ Car Domicijan pokušao je dodati Zlatne i Ružičaste ali nisu se dugo održali.²¹

Vozači su tijekom utrke imali odjeću u boji svoje stranke. Nosili su tuniku preko koje su na prsima bile čvrsto isprepletene kožnate trake, kako bi se spriječio lom rebara, nazuvke koji su štitili bedra i goljenice te kacigu za zaštitu glave. Sami vozači često su bili popularni i stjecali su golema bogatstva, čak su i konji imali svoje obožavatelje, koji su im davali uzvišena imena, kao

¹⁹ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 203.

²⁰ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 70.

²¹ Robin Lane Fox, Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima, Naklada Ljevak, Zagreb 2008., str. 380.

Victor ili Adorandus, ili šaljiva kao Piripinus.²² Između navijača pojedinih ekipa često su izbijale žestoke svađe. Juvenal jednom piše da je cijeli Rim tugovao kao nakon poraza kod Kane²³ kad bi Zeleni izgubili u cirkusu.²⁴

3.3 Društveni fenomen utrka

Stranačka podvojenost do koje je došlo u pučanstvu Rima i Konstantinopola zbog boja cirkuskih stranaka jedna je od najznačajnijih i najneobičnijih pojava carskoga doba. Ona je ogromnu većinu naroda od gospodara svijeta do proletera i robova razdvojila u četiri, a kasnije u dva tabora. Ništa nije tako značajno za neprirodnost političkih prilika kao ovo usredotočenje općeg interesa na ovaj predmet i ništa ne očituje tako jasno rastuću duhovnu i moralnu podivljalost Rima. Ovo stranačko djelovanje nedvojbeno je bilo poželjno vladajućima, strasti masa usmjerevane su u pravcu gdje ih se bez opasnosti za prijestolje moglo uživjeti, a na tome su radili i oni ponajbolji, i ne znamo je li ijedan pokušao poduzeti nešto protiv toga. Štoviše, većina careva neprikriveno je pristajala uz jednu stranku, poput Vitelija i Karakale za Plave, Kaligule, Nerona, Domicijana, L. Vera, Komoda, Elagabala za Zelene, koji su po svemu sudeći u ranije carsko doba bili u prednosti. Tako se jednom Neron pojavio u zeleno obojenoj togi u cirkusu i dao je u zeleno obojiti čak i pijesak. Carevi se međutim nisu zadovoljavali time da svojim sudjelovanjem podupru stranačko djelovanje, nego su brutalnom silom tlačili i dijelom terorizirali i protustranke koje su bile bez obrane.

U narodu, stranke su sigurno mogle računati sa širokim ograncima pristaša samim tim što su imale sustavnu organizaciju i što su raspolagale velikim svotama te uzdržavale i zapošljavale veliki broj ljudi, a zacijelo nisu štedile ni sredstva da se povećaju i učvrste. Ali od mnogo veće važnosti bilo je uspostavljanje četiriju boja, kao stvorenih za potrebe svjetine da se pri svakom nadmetanju koje im se odigravalo pred očima stave za i protiv neke strane. Ona samo hoće parolu, a za sadržaj i ne pita. Za konje i vozače kola zanimao se razmjerno mali broj stručnjaka i pristalica, a za boje svatko. Tijekom jedne polovice tisućljeća, parola boja umnožavala se iz pokoljenja u pokoljenje, i to u sve više i više podivljalom pučanstvu, pa iako su već na svim igrokazima ekscesi i metež bili uobičajeni, prvenstveno je cirkus bio pozornica divljih, čak i krvavih prizora. Vladao svijetom Neron ili Marko Aurelije, bilo Carstvo mirno ili uzdrmano

²² A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 70.

²³ Bitka kod Kane se odigrala u doba drugog punskog rata 216. g. pr. Kr. između rimske vojske pod konzulima Gajem Terencijem Varonom i Lucijem Emilijem Paulom na jednoj, te kartadžanske vojske pod Hanibalom na drugoj strani. U njoj je Hanibal, usprkos brojčanoj inferiornosti, a koristeći taktiku dvostrukog obuhvata, gotovo potpuno uništio rimsku vojsku te Rimljanima nanio najteži poraz u njihovoj cijeloj povijesti.

²⁴ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 214.

ustancima i građanskim ratom, ugrožavali barbari granice ili bili odbačeni od rimske vojske, u Rimu je za visoke i niske, slobodne i robove, muškarce i žene pitanje hoće li pobijediti Plavi ili Zeleni bilo od iste važnosti i predmetom mnogih nadanja i bojazni.²⁵

Igrama je upravljalo nekoliko velikih poslovnih udruženja, koja su se smatrala najvažnijim i najuspješnijim poslovnim institucijama Rima, sa tisućama svojih dioničara. Dionice tih udruženja tako su se visoko cijenile, da su se prenosila u nasljedstvo kao neprocjenjiva vrijednost. Ova udruženja su imala svoje velike uredske prostorije u poslovnom centru Rima i svakom većem gradu. Osim ovih prostorija, oni su posjedovali velike blokove zgrada smještene u blizini svakog cirkusa koje su služile kao kasarne i staje. Te su zgrade bile obično okružene trkalištem za vježbu zaprega. Udruženja su posjedovala brojne farme sa vlastitim ergelama konja, a često su imala i vlastito brodogradilište s ugrađenim odjeljcima za prijevoz konja iz jednog cirkusa u drugi. Teško je danas predočiti kolike su bile ove farme.²⁶

Tako je npr. Kvint Aurelije Simah, koji je u Rimu posjedovao tri palače, zauzimao najviše državne položaje i u svemu je bio jedan od najistaknutijih ljudi svojega doba. Njegovu gorljivost povećali su drugi razlozi svjetovne prirode, visoko poimanje onoga što je dolikovalo dostojanstvu rimskoga naroda, veličina njegove kuće i želja da ne zaostane za pripadnicima svojega staleža. Tako je angažirao sva sredstva koja mu je omogućavao njegov velik utjecaj, njegov u svakom slučaju vrlo veliki imetak i njegove široke veze, pa je za vrijeme preture svoga sina čak i premašio očekivanja koja su se temeljila na sjaju njegovih ranijih igara. Konje potrebne za cirkuske igre nabavljao je isključivo u Španjolskoj. Čovjeku njegova položaja nije bilo teško da za svoje opunomoćenike isposluje korištenje carske pošte. Tako su u Španjolsku otišli brojni agenti, dobro snabdijevani velikim svotama, spiskovima i pismima vlasnicima ponajboljih ergela i poznavateljima konja, koji su im trebali pomoći pri izboru, usto i s preporukom za potporu utjecajnih osoba i vlasti u Španjolskoj. Simah je vjerovao da mora uzeti u obzir želje općinstva glede promjena, stoga jednog vlasnika ergele, Eufrazija, moli da mu iz štala nekog Laudacija pribavi četiri četveroprega, iako vlastito krdo ovoga, kako kaže, nadmašuje svu ostalu španjolsku plemenitu krv. Njegovi agenti općenito su imali nalog da od svih rasa izaberu najizvršnijeg trkača. Izbor koji je tako brižljivo trebalo izvršiti odugovlačio je ionako mučan posao. Čim mu je njegov sicilijanski agent najavio transport konja, svom zetu koji je živio u Napuljskom zaljevu dao je nalog da pošalje pouzdane ljude duž obale do Salerno, koji će ih prilikom dolaska preuzeti, potom ih je jedan zajednički prijatelj trebao snabdijevati svime

²⁵ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 213. - 214.

²⁶ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 14.

što je bilo nužno i organizirati im put brodom do Rima. No vrijeme je prolazilo, a o njihovu dolasku ni glasa ni glasnika, pa je Simah držao shodnim zatražiti jednog činovnika koji će duž obale istražiti stvar. Je li brod stigao na vrijeme, ne znamo.²⁷

Nije poznat točan broj ljudi zaposlenih u ovakvim udruženjima koja su trebala pastire, konjušare, vozače, krotitelje i ljude drugih zanimanja. Zanimljivo je baciti pogled na djelomičnu listu onih koji su sudjelovali u samim utrkama. Osim vozača kola, tu su bili *medici* (liječnici), *aurigatores* (suvozači), *procuratores dromi* (ljudi koji su izravnavali pijesak na stazi prije početka utrke), *conditors* (podmazivači kotača kola), *movatores* (ljudi koji su pridržavali konje na kraju trke), *sparsores* (osobe koje su uklanjale jaja i dupine s mramornih ploča) i *armentariji* (sluge konjušar i timari). Njima se mogu pribrojati i čistači staja, krotitelji, veterinari, sedlari, krojači, čuvari staja i pojitelji konja. Postojala je čak posebna grupa ljudi, koji nisu ništa drugo do zabavljali konje ne bi li ih udobrovoljili i razveselili na putu od staje do kola. tj. trkališta.²⁸

Konji su bili izuzetno cijenjeni, vrijedili su mnogo više od robova. Dresiranje konja počelo je kad su navršili tri godine starosti i bilo je uređeno tako da nisu mogli sudjelovati u trci dok ne bi navršili pet godina. Kipari su izrađivali kipove poznatih konja, od kojih su se neki sačuvali do danas. Najpoznatiji lik konja bio je Incitatus, konj cara Kaligule. Incitatus je imao mramornu spavaonicu, jaslje od slonovače, a pio je iz zlatnog vjedra. Čuveni umjetnici ukrasili su zidove njegove staje. On je čak prisustvovao svečanim ručkovima na dvoru, pri kojima mu je zob i žito donosila grupa robova njemu na službi. Kaligula je čak planirao da ga imenuje konzulom. Konj koji je pobijedio na više od sto utrka zvao se Centenarijus i nosio je specijalnu ormu. Diokles je posjedovao devet centenarija koje je sam obučavao. Imao je jednog konja koji je pobijedio u preko dvije stotine utrka. Taj konj po imenu Passerinus, bio je toliko štovan da su se vojnici brinuli za mir na ulicama dok bi on spavao.²⁹

Kao i danas, mnogo se raspravljalo o najboljim vrstama i najboljim uzgajalištima. Konji su bili potkivani, te je tako stanje njihovih kopita predstavljalo jedno od najvažnijih pitanja. Dok su sicilijanski konji bili vrlo brzi, ali nepouzdan, a iberijski dobri samo za kratke relacije, libijski su bili najbolji za duge vuče. Postojalo je i nekoliko vrsta konja kojih danas nema, npr. Ornix, prugast poput zebre bio je domaća vrsta konja. Iako u muzejima postoje nebrojeni kipovi rimskih vozača konja, i postoji mnogo starih zapisa o ovom sportu, nije moguće pronaći koji detaljniji

²⁷ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 214. – 215.

²⁸ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 15.

²⁹ Isto, str. 17.

opis bilo koje utrke.³⁰

Pred utrku u Rimu jedina tema razgovora tjednima su bile trke i oklade. Ljudi su plaćali ogromne svote za savjete. Čuveni rimski filozof Seneka gnjevno je uzviknuo: *Umjetnost ragovora je mrtva. Zar danas ne možemo razgovarati ni o čemu drugom osim o vještini kojekakvih vozača i njihovih konja!*³¹

Sami vozači uglavnom su bili robovi. Među njima su poneki bili slobodnjaci, dobrovoljci željni slave i bogatstva. Bio rob ili ne, dobri vozač se slavio kao heroj Rima i mogao je zaraditi mnogo novaca. Neki bi se povukli u mirovinu kao milijunaši, nakon što su kupili svoju slobodu ili im je poklonjena u znak zahvalnosti za velike profite gospodara. Poznatom vozaču Eutikusu poklonio je imperator Kaligula 2 milijuna sestercija. Crnac Krescens, koji je počeo karijeru sa trinaest godina, zaradio je enormnu svotu prije nego što je ubijen u svojoj dvadeset i drugoj godini. Pobijedio je u 38 utrka samo za dlaku, što znači da je izbio u vodstvo u posljednjem krugu, što se smatralo izuzetnim hvalevrijednim podvigom. Nekom drugom vozaču poklonjeno je 15 vrećica zlata za jedan jedini sat vožnje. Premda je uobičajena nagrada pobjedniku utrke bila skromno osrednja, on je zarađivao mnogo više. Očitovalo se to u vidu premija udruženja kojem je pripadao, poklona obožavatelja, mita kladioničara koji su željeli savjet u klađenju, darovanja svog lika za slike na spomen vazama, tanjurima ili kameama.³²

Jedan od najslavnijih vozača vjerojatno je bio Diokles, tamnokosi žilavi čovjek malena rasta. On je bio prvi koji je pobijedio u tisuću utrka. Obožavao je konje i lijepu odjeću. Kočoperio se ulicama Rima u svojim svilenim izvezenim tunikama. Posjedovao je vlastite zaprege što je za ono vrijeme isto tako neobično kao kada bi današnji džokej imao vlastite trkače konje. Juvenal je o tome pisao s negodovanjem: *Poštenim ljudima teško je gledati kako ovaj, do jučer rob, zarađuje i do sto puta više od jednog senatora.* Diokles je ujedno bio veoma omiljeni slavljениk. Započeo je kao rob timar kod nekog španjolskog vlastodršca, zajedno s jednim tovarom konja otpremili su ga u Rim, gdje ga je kupio neki patricij kojem se svidjela dječakova nevjerojatna spretnost u ophođenju sa žustrim čistokrvnim konjima. Imao je 24 godine kad je vozio u prvoj utrci, a kako je bio novajlija, protuzakonito su mu odredili vanjsku stranu. Iako su se mjesta u pravilu na startu birala ždrijebom, bilo je tu mnogo varanja. Kako bi se domogla ograde, kola koja su se nalazila na vanjskoj strani trebala su presjeći put ostalim kolima, što je značilo gotovo sigurnu smrt. Diokles nije to pokušao. Bio je na začelju sve do posljednjeg kruga

³⁰ Isto, str. 18.

³¹ Isto, str. 18.

³² Isto, str. 15.

i tek tada je veličanstvenim umijećem prešao troja kola u vodstvu i pobijedio. Kako je bio običaj da vlasnik konja podijeli dobit sa vozačem kola, tako je Diokles došao do slobode. Nakon što je dobio slobodu, ulagao je novac svojih pobjeda u kupovanje konja koje je sam vježbao i napokon uspio doći do vlastitih kola. Pored ostalih privilegija, Dioklesu je bilo dozvoljeno kao i ostalim znamenitim vozačima, da u izvjesne dane zbija šale sa svima, pa čak i sa visokim dostojanstvenicima.³³

Jednom prilikom vozio je tako dva puta u jednom danu. Prvi put sa šesteropregom (kontrolirati šest uzda pri velikoj brzini na rubovima spine bio je veliki podvig), dobio je 40 tisuća sestercija³⁴. Drugi put vozio je sa zapregom od sedam konja, koji nisu bili pod punom ormom, već vođeni samo uzdama, i zaradio je 50 tisuća sestercija. Jedan od njegovih najvećih podviga bila je pobjeda izborena bez upotrebe biča, za okladu od 30 tisuća sestercija.³⁵ Diokles je tako postao tolikim favoritom da je neki senator to ovako prokomentirao: *Ako Diokles izgubi, to će pomutiti nacionalnu privredu više od kakvog vojnog poraza.*³⁶

Na sam dan utrke grad je bio prazan, gotovo svi su u Circusu Maximusu. Vojnici patroliraju praznim ulicama, kako bi spriječili krađe i pljačke. Igre počinju ranom zorom, a završavaju u smiraj dana.³⁷

Diokles se u četrdeset drugoj godini starosti povukao iz javnosti s velikim bogatstvom od trideset pet milijuna sestercija (danas oko 600 tisuća funti). Zapisivač ovih događaja Dioklesov suvremenik, napisao je memoare koje je Diokles izdao pod svojim punim imenom. U tim je memoarima Diokles sebe proglasio najvećim vozačem trkačkih kola svih vremena. Bio je nedvojbeno najuspješniji, posebno u stjecanju imetka, iako priznaje da je bilo vozača koji su izborili više pobjeda od njega. *Kakve su to utrke bile? Pita se on sa puno sarkazma, izborene su na nekom provincijskom trkalištu, dok sam se ja takmičio u Circusu Maximusu, natječući se u oštroj konkurenciji. Ni jedan vozač, osim mene, nije u tim uvjetima izborio preko tisuću pobjeda!*

Veliki spektakl cirkusa nisu igre već sami gledatelji. Gomila bi za vrijeme utrke doslovce poludjela. Žene bi se rušile u nesvijest ili doživljavale orgazam. I muškarci bi padali u ekstazu, sami bi sebe ranjavali, kidali sa sebe odjeću, izvodili lude plesove, kladili se do posljednjeg novca, pa čak i davali sebe u zalog. Jedan se čovjek onesvjestio kada su na jednoj utrci Bijeli

³³ Isto, str. 15. – 16.

³⁴ Starorimski novac *sestercius*, koji je vrijednosno iznosio 1 ½ rimske funte, a težio oko 27-28 grama, bijaše nadasve popularan novac toga prastarog vremena

³⁵ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 16.

³⁶ Isto, str. 18.

³⁷ Isto, str. 18.

počeli zaostajati. Morali su ga vratiti svijesti, da mu kažu radosnu vijest kako su Bijeli u posljednjem krugu izbili u vodstvo i pobijedili. Kad bi se putnici približavali Rimu, prije nego što su se vidjeli tornjevi grada, mogli su čuti viku pobjedničkog dijela publike, nakon završetka utrke. Ako bi jedan od klubova smatrao utrku nepoštenom, inscenirao bi izgrede u areni. Bila je to posebna manija koja se nazivala hipomanijom, ludovanje za konjima. Nakon smrti Feliksa, slavnog vozača Crvenih, tijelo mu po običaju spališe na pogrebnoj lomači. Neki se njegov obožavatelj bacio u tu vatru da nestane zajedno sa svojim idolom. Kada su malog sina jednog dostojanstvenika upitali, koju bi stvar na svijetu najviše želio, odgovor je bio tuniku slavnog vozača Zelenih.³⁸

Pri jednom napadu Germana na Kartagu narod je odbio braniti svoj grad, nije želio napustiti gledanje utrke. Kad su barbarska plemena jednom spalila Treves, gradski oci su ukazivali na dobru stranu ove katastrofe da će sad barem imati mjesta da u središtu grada podignu velebno trkalište. S godinama je i rasla strast za utrkama. Godine 196. pr. Kr. održavala se jedna utrka dnevno, i to kasno poslijepodne kao kruna igrama. U vrijeme Augusta Cezara bilo je dnevno 12 utrka. Četrdeset godina kasnije, u vrijeme Kaligule, održavale su se 24 utrke dnevno. Kasnije je svjetina izgubila svako zanimanje za istinski lijepu vožnju, a jedini užitak su joj pružali bezbrojni sudari i krvoprolića, kaos mahnitog ubijanja ljudi i životinja, pomahnitalog seksa.³⁹

³⁸ Isto, str. 23. – 25.

³⁹ Isto, str. 25.

4. Igre središte rimskoga života

Igre (*ludi*) održavale su se u trajanju od preko 500 godina. Stotine generacija Rimljana rođeno je, odraslo i umrlo pod njihovim utjecajem, tako da su one u potpunosti dominirale životom prosječnog rimskog građanina. Njihova jedina preokupacija, gotovo razlog njihova življenja, bio je da budu dio igara. Procvat, karakter i konačan pad igara, usko je bio povezan s procvatom, karakterom i propašću Rimskoga Carstva. U staro, jednostavno doba Republike, igre su bile samo atletska natjecanja. Kako je Rim postajao vodećom oružanom silom koja je pokoravala sve pred sobom, igre su postajale krvave, bezobzirne i divlje, premda su još uvijek zadržavale smisao za fair play i sportski duh. Nakon što je Rim završio sa svojim borbenim pohodima i postao isključivo despotska snaga, igre su postale bezrazložno okrutne. Što se više bližila njihova propast, to su one više postojale ekshibicijom razmetanja sadizmom. Ubrzo nakon toga perioda Carstvo je propalo.⁴⁰

46. g. pr. Kr. u Rim stiže Julije Cezar, pobjednički vojskovođa s političkim ambicijama. Uz sve vojne trijumfe Cezar je bio u nemilosti i u Senatu i u narodu. Sumnjalo se da želi postati diktator. Cezar je dobro poznao rimski puk. Prvi je u povijesti Rima priredio uistinu velike igre, za koje je morao pregraditi Circus Maximus. Priređen je lov na četiri stotine lavova, borba slonova i pješaka, noćni mimohod slonova sa zapaljenim bakljama, borbe bikova s Tesalcima na konjima. U Rimu su se pojavile i prve žirafe, Kleopatrin dar Cezaru. Same su utrke s kolima trajale deset dana, od zore do mraka. Priređene su i gladijatorske borbe kojima se ne zna niti točan broj. Senat se tako uplašio da je izglasao zakon po kojemu je broj gladijatora, koje privatna osoba može posjedovati, ograničen na 320 parova. Cezar ih je imao nekoliko tisuća. Kada se gladijatori nisu borili u areni koristio ih je kao tjelesnu gardu. Julija Cezara možemo nazvati ocem igara, jer su one, u vrijeme njegove vladavine, prerasle od povremenih priredbi skromnih razmjera u pravu nacionalnu instituciju.

U doba cara Augusta rimski puk više nije igre smatrao luksuzom, već svojim pravom.⁴¹ Osim po zgradama i novim propisima, Rim pod Augustom i njegovim nasljednicima ističe se u povijesti po razmjerima javnih igara. Dakle, Augustove su igre naslijedile ukorijenjenu tradiciju koju su već obilno iskorištavali i Pompej i Julije Cezar.⁴² Veliku pozornost posvećivao je August organizaciji predstava. U popisu svojih djela on sam govori da je za vrijeme gladijatorskih igara koje je on priređivao narodu borilo se oko deset tisuća gladijatora i bilo ubijeno oko 3500

⁴⁰ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 178. – 179.

⁴¹ Isto, str. 42. – 44.

⁴² R. L. Fox, Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima, str. 378. – 379.

afričkih zvijeri.

Osobitom veličanstvenošću odlikovale su se takozvane sekularne (vjekovne) igre, koje su priređene 17. g. pr. K. Ove mjere zadovoljavale su plebejce koji su tražili kruha i igara mireći se sa gubitkom političke slobode. Mogu se navesti samo dva slučaja u kojima je došla do izražaja politička aktivnost plebsa. 22. g., za vrijeme gladi, narod je od Augusta tražio da uzme diktaturu. Bojeći se, očigledno, da bi to moglo dovesti do sukoba sa aristokracijom, August je na koljenima molio da ga oslobode te časti i ograničio se na izvanredne ovlasti za opskrbu Rima namirnicama. 19. g. August se nije nalazio u Rimu, i u prijestolnici je prilikom konzularnih izbora obnovljena borba koja je podsjećala na vremena Republike. Osobit uspjeh postigao je Marko Egnatije Ruf. To je Augusta primoralo da se vrati u Italiju. On je dao prednost kandidatu iz redova senatora, a Egnatije Ruf poginuo je u tamnici.

Ovi događaji ukazivali su na opasnost od ustanka plebsa. Rim su čuvali pretorijanska garda, gradske kohorte i odredi noćne policije. August je, dakle, rimskom plebsu oduzeo njegov prijašnji politički značaj. Distribucije i predstave imale su za cilj apolitizaciju gradskog stanovništva.⁴³ Za Augusta i njegove nasljednike, ta pojačana kultura spektakla bila je dragocjena karta u javnosti. Za razliku od velikih imena Republike, carevi su od tada imali monopol nad trijumfima, imali su daleko najviše sredstava, mogli su pokazivati vrhunsku liberalnost i velikodušnost u predstavama za narod, što nitko drugi nije mogao. Suvremenici su na te predstave gledali kao na alternativu politici, ali one su bile i nešto drugo. Bile su dijalog između vladara i naroda, sa zahtjevima koji se ne bi mogli nazvati radikalnima. Gomile bi obično izvikivale konkretne stvari ograničena (ponekad komična) dosega. Bila je to prigoda za iskren govor i slobodoumlje u nepolitičkoj situaciji, a ne zamjena za nepostojeću demokraciju. Ali bio je to i moćan podsjetnik za strane posjetitelje i senatore u gledalištu da Cezar ima odnos s pukom koji oni nikako ne mogu oponašati.⁴⁴

U vrijeme stare Republike igre su trajale šesnaest dana. U doba cara Kaligule priređene su u jednoj godini dvadeset i tri igre. Ovaj se broj postepeno povećavao na 123 u vrijeme Trajana, te na 230 za vrijeme cara Marka Aurelija. Na kraju su igre ispunile čitavu godinu. 248. g. puk je mogao tri dana i tri noći provoditi na igrama. Car August i neki drugi rimski carevi pokušali su ograničiti broj igara, no takvi su pokušaji redovito dovodili do pobuna. Car Marko Aurelije je igre mrzio, ali im je po službenoj dužnosti morao prisustvovati. Imao je običaj da za trajanja igara u carskoj loži svojim tajnicima diktira pisma. Svjetina mu to nikada nije oprostila. I Marko Aurelije iako je bio jedan od najboljih careva što ih je rimsko carstvo imalo, zbog svoga

⁴³ N. A. Maškin, Istorija starog Rima, str. 321.

⁴⁴ R. L. Fox, Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima, str. 385.

prezira prema igrama, je bio jedan od najneomiljenijih vladara. Car Klaudije, koji je prema svemu sudeći bio sulud, bio je zbog svoje ljubavi prema igrama veoma omiljen. Ponekad je čak znao uskočiti u arenu i izgrditi gladijatore, ako se nisu dovoljno srčano borili, ili je slao pisma gledateljima pitajući ih za mišljenje o izgledima borbe kojeg gladijatora. Svjetina je oplakivala i Kaligulu i Nerona, možda dva najgora vladara u povijesti Rima, samo zato što su oni uvijek priređivali veličanstvene igre. Neron je imao običaj da noću iluminira arenu tijelima kršćana natopljenim u ulje, raspetima i zapaljenima. I nakon samoubojstva, na koje ga je natjerala Pretorijanska garda, svjetina je odbijala povjerovati u njegovu smrt. Godinama poslije njegove smrti javljali su se ljudi koji su se proglašavali za Nerona. Svi bi oni našli mnogo sljedbenika, jer puk nije mogao zaboraviti sjajne igre koje je suludi car priređivao.⁴⁵

Igre su stalno morale biti veće i bolje nego prethodne. Svaki je car morao nadmašiti svoje prethodnike. Krajem trećeg stoljeća u Rimu je bilo dvanaest amfiteatara, većina njih je bila u stalnom pogonu. Najpoznatiji su bili Circus Maxentius na Via Apiji, Circus Flaminius u blizini Circusa Maximusa, Kaligulin i Neronov cirkus na mjestu današnje crkve Sv. Petra, Hadrijanov cirkus, Cirkus Kastrense i Salustijev cirkus. Bio je tu, naravno, i amfiteatar Flavijevaca ili Kolosej. Na kovanom novcu umjesto carskih likova pojavljivali su se likovi čuvenih gladijatora. Političari su na svoje nadgrobne spomenike davali urezivati prikaze s gladijatorskih igara.⁴⁶

Igre su postajale tako skupe da su troškove nekog velikog spektakla zajednički dijelili i vlasti i ambiciozni političari. Igre su se nastavljale iako su postajale sve brutalnije i razuzdanije. Sadizam je umjesto da bude sporedan dobio u igrama najznačajnije mjesto. Car August pokušao je ograničiti igre na svega dva puta godišnje, ali je to bilo nemoguće provesti u djelo. Marko Aurelije koji je igre nazivao skupom dosadom uspio je progurati zakon koji je nalagao gladijatorima da se bore tupim oružjem. Masa je pružila takav otpor, da je bio prisiljen opozvati ovaj zakon i čak povećati broj igara sa 87 na 230 godišnje. Car Vespazijan, koji je inače bio poznat kao škrtac, pa se kleo da će prekinuti tu cirkusku besmislicu, bio je taj koji je izgradio najveći amfiteatar Kolosej.⁴⁷

Ipak, neizbježan kraj se nije mogao odgađati zauvijek. Rim je kasnije bio poplavljen strancima. Tisuće Gala, Germana, i Parta živjelo je u gradovima u koje su dovedeni kako bi dali potporu Carstvu koje je sve više slabilo. Ovi barbari nisu imali interesa za igre, koje su ipak

⁴⁵ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 44. – 45.

⁴⁶ Isto, str. 163.

⁴⁷ Isto, str. 166.

zahtijevale specifičan ukus kako bi se u njima moglo uživati.⁴⁸

4.1. Vrste igara

Najveću zabavu činile su javne priredbe (*ludi*), koje je organizirala država ali i pojedinci u povodu raznih religioznih svečanosti, želeći zadobiti naklonost puka. Isprva je u javnim priredbama bio prisutan i religiozni element koji se kasnije, kako su stoljeća prolazila, počeo malo-pomalo gubiti. Postojale su tri vrste javnih priredbi: *kazališne (ludi scaenici)*, *u cirku (ludi circenses)* i *gladijatorske (munera)*, etruščanskoga porijekla.⁴⁹

Ludi circenses, koji su se u Rimu održavali u Velikom cirkusu ili u Flaminijskom cirkusu, bili su sastavljeni od raznih vrsta predstava. Održavale su se na trkaćim stazama, prema vrlo strogom obredu, ali s vidljivim primitivnim religioznim karakterom. Bila su to natjecanja s kolima koja su vukli konji, a njima su upravljali *auriage*, podijeljena na dva dijela, svečanu povorku i utrku. U vrijeme dok su se gledatelji okupljali u cirkusu kako bi se kladili i razgovarali sa susjedima, povorka sastavljena od svećenika, natjecatelja, mladih, glazbenika, plesača i satira (osim službenika koji je predsjedao igrama) kretala je od Kapitolija, noseći u procesiji slike bogova da bi se mogli osloboditi kasnije, ispred carske lože (*pulnivar*). U tom trenutku, službenik je davao znak za polazak bacajući bijeli rubac u arenu, a vozači, podijeljeni u više skupina, počinjali bi utrku, dok bi ih publika glasno podržavala.⁵⁰

Od staroga religioznog shvaćanja (možda su potjecale i od ljudskih žrtvovanja), bile su gladijatorske priredbe (*munera gladiatoria*), tj. borbe gladijatora. Spominju se već od 5.st. pr. Kr. Ove su se predstave održavale u cirkusu, a kasnije su preseljene u amfiteatar, kojeg je 46.g. pr. Kr. dao graditi Cezar. On je kasnije zamijenjen kamenim, koji je dao graditi August 29.g. pr. Kr.⁵¹ *Munera gladiatoria* su organizirale i gradske vlasti ili bogati privatnici. Zdanja za održavanje tih spektakala bila su vrlo funkcionalna i njihove se arhitektonske karakteristike reflektiraju u svim aspektima suvremenih sportskih borilišta, osobito stadiona. Elipsasto borilište, okruženo gledalištem istoga oblika davalo je optimalnu mogućnost praćenja borbi.⁵²

⁴⁸ Isto, str. 175.

⁴⁹ Povijest 5: Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek, str. 279.

⁵⁰ Isto, str. 281.

⁵¹ Isto, str. 282.

⁵² Nenad Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb 2002., str. 73.

Od predstava i svakovrsnih igara rimsko su gledateljstvo svakako najviše oduševljavale borbe gladijatora (*ludi gladiatorii*). Njihovo je podrijetlo u etrušćanskim pogrebnim igrama, a 264. pr. Kr. ušle su u rimsko društvo kao spomen igre posvećene preminulim članovima otmjenih obitelji. Senat ih 105. g. proglašava slobodnom predstavom za općinstvo.

Od 186. pr. Kr. pridružuju im se hajke na životinje slične lovu (*venationes*), a kasnije i pomorske bitke (*naumachiae*). Igre se najčešće zbivaju u amfiteatrima. Njihov oblik nastaje kao i kod kazališta od provizornih drvenih tribina, koje su na početku opasivale borilište na forumu, ako se igre nisu održavale u cirkusu s njegovim povišenim tribinama. U Rimu je pod Cezarom Kurije Mlađi podigao takozvani dvostruki teatar od drva, kod kojeg su se dva polukružna prostora za gledatelje okretanjem mogla spojiti u kružno gledalište. U Pompejima već između 80 – 70. g. pr. Kr. nastaje čvrsto kazalište za 20 tisuća gledatelja. Ta građevina od kamena i zemlje najstariji je sačuvani primjerak, u kojem se se jasno razabiru temeljni oblik i organizacijsko načelo tog italsko-rimskog tipa kazališta, npr. ovalan oblik arene i gledališta, vođenje gledatelja kroz galeriju, podizanje prvog niza tribina u obliku postolja i razdjelnog prstena iza njega kao prstena koji prima opterećenje visokoga gledališta, ukrućivanje vanjskoga zida visokim lučnim nišama između zidanih stupaca, konzole na kruništu zida za jarbole koji nose platna za zaštitu od sunca.⁵³

Prirediti gladijatorske predstave (*munera*) zbog entuzijazma koje su pobuđivale značilo je, za osobe koje su htjele preuzeti neku javnu dužnost, osigurati sebi veliku popularnost, ali i izbore. Senat je zbog toga 63. g. pr. Kr. izglasao zakon kojim se proglašava nepravovaljan izbor onoga koji je u dvije prethodne godine priredio gladijatorsku predstavu. Gladijatori su uglavnom bili ratni zarobljenici, osuđenici na smrt ili očajni mladići, trenirani u posebnim školama. Ako bi uspjeli pobijediti protivnika, dobili bi nagradu u novcu i vrijednim predmetima, a često, čak i slobodu. U amfiteatru su tijekom javnih priredbi izvršavane čak i smrtne kazne. One su uključivale, u Augustovo vrijeme, i borbe osuđenika sa zvijerima, tj. osude na smrt bacanjem pred divlje životinje. To je kasnije bila uglavnom kazna protiv kršćana.⁵⁴

Također, među javnim priredbama postojale su i predstave u kojima su sudjelovale divlje životinje, pantere, tigrovi, lavovi, slonovi, koji su, ako su bili pripitomljeni, nastupali u raznim vježbama na zapovijed gospodara ili u međusobnim borbama. Omiljene predstave, od kojih su samo gladijatorske borbe (*munera gladiatoria*) bile popularnije, bile su *venationes*, borbe u

⁵³ Werner Muller, Gunther Vogel, Atlas arhitekture 1: Opći dio Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta, Golden Marketing: Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb 1999., str. 241.

⁵⁴ Povijest 5: Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek, str. 282. – 283.

kojima su sudjelovali (katkada i nenaoružani) gladijatori i divlje zvijeri, često u velikom broju, tako je bilo tijekom javnih igara u povodu svečanog otvorenja Koloseja, kada ih je ubijeno pet tisuća.⁵⁵ Borbe sa zvijerima priredio je prvi put M. Fulvije Nobilior 186. g. pr. Kr.⁵⁶

4.2 Utjecaj igara na rimsko društvo i kreiranje politike

Igre kako su se ovi spektakli ugladeno zvali, bile su u to doba svojevrsna nacionalna ustanova. O tim igrama ovisili su životi tisuća čuvara životinja, učitelja gladijatora, uzgajivača konja, prijevoznika, poduzetnika, oružnika, čuvara stadiona i trgovaca svih vrsta. Da su se igre ukinule, bez posla bi ostalo toliko ljudi da bi to ozbiljno ugrozilo nacionalnu privredu Carstva. S druge strane, igre su bile izvanredan narkotik kojim su vlastodršci drogirali rimsku svjetinu kako bi vlada mogla u miru obavljati svoje poslove. Neki je glumac po imenu Pilad, s prezirom rekao Augustu Cezaru: *Vaša moć ovisi o našoj moći zabavljanja publike*. Juvenal je pak s gorčinom zapisao: *Narodom koji je zagospodario cijelim svijetom sada gospodare isključivo seks i cirkus!*⁵⁷

Rimskom puku u toj teškoj privrednoj zavrzlami, koju nije mogao niti razumjeti, a niti razriješiti, cirkus je ostao jedinom utjehom za sve tegobe. Veliki amfiteatri postali su običnim ljudima hranom i mjestom okupljanja i idealiziranja. Barem na nekoliko sati siromah je mogao zaposjesti veličanstvenu građevinu gdje je sretao ostale slobodnjake i stekavši osjećaj jedinstva sjedeći u krugu svojih istomišljenika, bodrio određenu zapregu, a da je pri tom mogao i nametnuti svoju volju i samom caru. Rimljani su s razlogom govorili *Narod je u cirkusu vladar*. Rimljani, visoko cijeneći hrabrost, zamišljali su sebe jednako snažnima poput grubih boraca u igrama. Poistovjećivali su se s nekim uspješnim gladijatorom, isto kao što se suvremeni ljubitelj sporta poistovjećuje s poznatim prvakom u boksu ili nekom drugom sportu.⁵⁸

Bilo je ovdje i drugih zanimljivosti poput klađenja, koje je poprimalo ponekad takve razmjere da su se u cirkusu u svega nekoliko minuta dobivala ili gubila čitava bogatstva. Slobodnjaci su klađenjem mogli steći bogatstvo. Rimljani su uživali u osjećaju nadmoći nad ubogim nesretnicima u areni. Gladijatorima, koji su se borili u areni, izvikivali su kojekakve pogrde i urlajući na njih dijelili im savjete. Rimski puk nije moglo ništa oduševiti više od posjete

⁵⁵ Isto, str. 283.

⁵⁶ August Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Ex libris, Zagreb 2002., str. 183.

⁵⁷ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 10.

⁵⁸ Isto, str. 12.

kakvog dostojanstvenika satelitske zemlje. Ovome bi pozlilo za vrijeme predstave. Puk bi tada s velikim zadovoljstvom dobacivao: *Kako mekušasti Grci! Nisu u stanju podnijeti krv poput nas Rimljana!* I još s većim žarom predavali bi se promatranju sljedeće borbe s novim oduševljenjem.⁵⁹

Ne može se poreći da se neljudska crta tih igara u carskoj epohi sve više pojačavala i da rasipanje ljudskih života u tim prigodama gotovo ne možemo shvatiti. Dok se danas u zemljama u kojima je još uvijek na snazi smrtna osuda održavaju protesti kad treba pogubiti nekog notornog ubojicu, svjetina je u ono doba uživala kad je podizanjem ili spuštanjem palca mogla odlučiti o nekom ljudskom životu. Pomilovanje su dobivali samo najhrabriji, kukavice se nemilosrdno izručivalo smrti, u čemu se upravo izražava duh junačkog naroda koji je oružjem osvojio pola Europe. Kao što se danas prigodno na birače vrši utjecaj besplatnim pivom, tako su se u to doba političari gladijatorskim igrama natjecali za naklonost puka. Već je Cezar prilikom igara koje je kao edil priredio 65.g. pr. Kr. dao da u areni nastupi 320 gladijatorskih parova.⁶⁰ Zakon kojim se posjedovanje gladijatora ograničilo nije dugo trajao jer su ljudi mahnitali za igrama. Dok ih je Cezar zabavljao ovim igrama, malo ih je bilo koji su se brinuli hoće li se ovaj proglasiti diktatorom ili neće. Nekolicina uglednika osjetila je opasnost koju su igre donosile,. Puk je međutim bio spreman glasati za svakog tko mu priredi dobru zabavu.⁶¹

Ljude se ujutro bacalo pred lavove i medvjede, a popodne pred njihove gledatelje. Udarcima ih se ranjava, a svoje izmjenične udarce primaju po nezaštićenim i golim prsima. To je stanka u igrokazu. Ljude se u međuvremenu ubija, kako igrokaz ne bi protekao neiskorišteno.⁶²

Poput kule od karata raspadalo se carstvo, najveće što ga je svijet ikada vidio. Održavanje goleme rimske oružane sile, opremljene najmodernijim katapultima i brzim ratnim brodovima i davanje materijalne pomoći satelitskim zemljama ovisnima o Rimu, sve više je siromašilo narod. Osiromašena je i vlada, koja nema ni sredstava ni snage da zaustavi pobune. U jednoj takvoj krizi zapovjednik trgovačke flote žurio je svojim kolima na savjetovanje s prvim tribunom. *Trgovačka se flota nalazi u Egiptu očekujući utovar, rekao je. Brodovi se mogu natovariti žitom, za izgladnjeli narod, ili pijeskom, za posipavanje trkaćih staza. Odlučite molim! Vi ste poludjeli!* Vrištao je tribun. *Nitko ne zna što se ovdje događa. Car je poblesavio, vojska samo što se ne pobuni, a narod umire od gladi. Zaboga, pribavite pijesak! Moramo misli naroda odvratit od*

⁵⁹ Isto, str. 12.

⁶⁰ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 216. – 217.

⁶¹ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 43.

⁶² H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 225.

*porazne stvarnosti!*⁶³

Glasnici su uskoro objavili da će se u Circusu Maximusu održati dosad najveličanstvenije utrke. Tri stotine gladijatora borit će se na smrt, a tisuću i dvije stotine kriminalaca bit će bačeno u ralje divljih lavova. Bit će priređene borbe između slonova i nosoroga, bikova i tigrova, leoparda i veprova. Osobit doživljaj pružit će dvadeset lijepih mladih djevojaka koje će magarci javno silovati. Sjedišta će na stadionu biti besplatna. I u tren oka je sve ostalo zaboravljeno. Gigantski stadion bio je prepun. Igre su započele. Dva tjedna je masa navijala, kladila se i opijala. Vlada je još jednom izborila vrijeme za rješavanje problema.⁶⁴

Rimskome starom vijeku bio je nepoznat pojam ljudskih prava, pa stoga nije bilo ni strahopoštovanja prema svetosti ljudskoga života ni nježne brige za njegovo očuvanje. U jednom sirovom i ratničkom vremenu Rim je sebi uvezao strane igre, u početku rijetko viđene, pomalo su postojale sve češćima i tek nakon stoljeća uobičajenima. Navika koju se nasljeđivalo iz pokoljenja u pokoljenje i koja je puštala sve dublje i dublje korijene postupno je rađala neodoljivo nasilje. Nijedna sila nije tako golema kao ta, ona je jedina koja se iz prvotne odvratnosti nad užasom može pretvoriti u uživanje, i nitko nije u stanju izbjeći utjecaju koji prožima njegovo doba. Uostalom, mučenička su smaknuća u svim vremenima bila vrlo žučeni igrokazi. Sjaj igara gledateljsku masu je ispunjavao ponosom i odvrćao im pogled od laganog opadanja rimske moći.⁶⁵ Nagomilavanje bogatstva i prevlast novca urodili su dubokim moralnim propadanjem rimskih vladajućih slojeva. Velika raskoš i zaduženost bile su svakodnevna pojava. Cvijetala je pohlepa za blagom, slavohleplje, težnja za vlašću i spremnost na svaki zločin i krvoproliće.⁶⁶

⁶³ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 9.

⁶⁴ Isto, str. 9. – 10.

⁶⁵ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 226.

⁶⁶ Pavao Pauš, *Povijest staroga vijeka*, Školska knjiga, Zagreb 1960., str. 292.

5. Amfiteatar

Najvažnije građevne zadaće što ih je rimsko graditeljstvo moralo svladati jesu inženjerske građevine: akvedukti, terme, slavoluci, kazališta, amfiteatri. Kako je poznato, mnoga djela rimskoga graditeljstva sačuvala su se i do danas. U tome je rimsko graditeljstvo stvorilo tradiciju koja ima osobito značenje za zapadnjačku arhitekturu.⁶⁷ Zapadna Europa dugo u opeci, kamenu i betonu nije mogla sagraditi ništa slično onome što su Rimljani ostavili iza sebe. Rimski tehnologija bila je djelotvorna no nije bila novost. Imali su bolji pribor od svojih prethodnika (vitlo, dizalice i više željeznog alata) i koristili su više vrsta materijala, no ta su gradiva uglavnom već prije bila rabljena, osim betona kojeg su sami izumili.⁶⁸

Rimljani su u gradnji uglavnom primjenjivali grčke i etrušćanske tehnike čiji je temelj bila pečena opeka koja se obrađivala suho i bez žbuke. Njihova je tehnika imala dva velika nedostatka. Usprkos fantastičnom tehničkom razvoju dizalica, Rimljani su se služili kolotutom koji im je omogućavao da podignu kamene blokove teške više desetaka tona. Jedan od razloga za polet rimskoga zidanja zidina valja potražiti u tehničkom pronalasku koji se razvio i upotrebljavao od 2.stoljeća, a zvao se *opus caementicium* ili lijevani zid. U tom postupku potrebna je daščana obloga u koju se stavlja žbuka. Na taj sloj žbuke slaže se naizmjenice sloj kamena i lomljenog kamena sve dok se ne postigne željena visina zida. Iako su Rimljanima beton, a vjerojatno i cement, bili nepoznati u pravom smislu, dobili su tom tehnikom posebno učinkovitu metodu za izradu solidne sirove građevine. Ta tehnika nije bila samo brza u izvedbi, već i nadasve ekonomična jer se moglo upotrebljavati otpadno kamenje. Zid se na kraju oblagao malim lomljenim kamenjem ili opekom. Spomenuta tehnika omogućavala je da se podignu lukovi i svodovi velike nosivosti.⁶⁹

⁶⁷ Velika ilustrirana povijest svijeta 6, 160. g. pr. Kr - 300.g. Otokar Keršovani, Rijeka 1976., str. 2542.

⁶⁸ John Morris Roberts, Povijest Europe, AGM, Zagreb 2002., str. 84.

⁶⁹ C. Nugue, Velike civilizacije svijeta: Rim, str. 323. – 324.

5.1. Nastanak i značenje amfiteatra

Amfiteatar⁷⁰ je bio jednostavna ovalna građevina sa svih strana okružena redovima sjedišta. Prvi stalni amfiteatar u Rimu sagrađen je 29.g. pr. Kr., ali je ovaj oblik već bio udomaćen na jugu u Kampaniji. Prvi amfiteatri u Rimu pripisuju se Kuriju Mlađem koji je 53. g. pr. Kr. da bi se dodvorio masama, održao niz priredbi.⁷¹

U Republici su se još u Cezarovo doba održavale gladijatorske borbe na Forumu. Dugo se čekala izgradnja građevine za tu vrstu igara koje zapravo nisu odgovarale nacionalnoj tradiciji. Kada je 29.g. pr. Kr. Statilije Taur izgradio u Rimu prvi masivni amfiteatar, u Pompejima su postojala već dva. Rim je imao, zahvaljujući Pompeju, svoje prvo izgrađeno kameno kazalište već 55.g. pr. Kr., kada je želja da se privuče narod izvanrednim predstavama potaknula nekoga Rimljanina na jedinstveni eksperiment. K. Kurion je bio rimski građanin bez imutka, ali izuzetno nadaren. Znao je kako privoliti Cezara da mu da sredstva potrebna za provedbu tako smionog i rafiniranog projekta. Najprije su sagrađena dva velika drvena kazališta koja su se stražnjom stranom dodirivala i bila su postavljena na golemu zakretnu os. Prije podne izvodile su se kazališne predstave na svakoj od dviju pozornica. One su bile međusobno suprostavljene tako da se predstave nisu ometale. Zatim su zaokrenuli oba kazališta tako da su im se susrele *cavae*. Skinuli su drvene pregrade na pozornici i dobili amfiteatar gdje su se borili gladijatori.

Četiri godine nakon ovoga smionog pokušaja Cezar je dao sagraditi prvi cjeloviti amfiteatar, ovaj put od kamena. Eliptični oblik građevine imao je tu prednost što je uz istu površinu mogao primiti više gledatelja nego okrugli. S druge strane, ovalni oblik arene olakšavao je kretanje životinjama i gladijatorima. Cezarov amfiteatar sastojao se od tri glavna dijela. Ona se susreću u svim kasnijim amfiteatrima. U sredini, gdje su se kretali gladijatori, arena se mogla napuniti vodom i tako poslužiti za igre na vodi, *naumahije*. Preostalo vrijeme taj je dio bio prekriven pijeskom. Odatle i potječe njegovo ime (arena: pijesak).⁷² Amfiteatralne igre bile su gladijatorske borbe, hajke na zvijeri i pomorske bitke. U Rimu su se gladijatorske borbe odvijale na Forumu, onda u amfiteatrima, koji bi se do carskoga vremena za svako prikazivanje sagradili od drveta ili u cirkusu.⁷³

⁷⁰ U rimsko doba monumentalna kružna ili eliptična građevina za borbe gladijatora, borbe s divljim zvijerima i pomorske bitke *naumahije*. Sastoji se od borilišta, *arene*, oko koje se uzdiže stepeničasto, amfiteatralno gledalište

⁷¹ Barry Cunliffe, Rimsko carstvo: narodi i civilizacija, Vuk Karadžić: Jugoslovenska revija, Beograd 1980., str. 158. – 160.

⁷² C. Nogue, Velike civilizacije svijeta: Rim, str. 365. – 366.

⁷³ A. Musić, Nacrt grčkih i rimskih starina, str. 182.

Brojni amfiteatri posvuda trajno podsjećaju kako je rimsko društvo katkada bilo okrutno i grubo. Ipak su gladijatorske igre i predstave s divljim zvijerima bile neupitno masovnije priredbe od grčkoga kazališta. Rimljani su ustanovili najmanje privlačnu masovnu zabavu, gradeći velika središta za predstave i razvijajući zabavu kao političko sredstvo, bogataši su plaćali blještave igre i tako dobro ulagali novac u političko napredovanje. Gladijatorske igre i predstave s divljim zvijerima bile su nevjerovatno okrutne kako bi zabavile golem broj ljudi, veći nego ikad prije bez premca sve do pojave filma i televizije u 20. st. Rimska urbanizacija priskrbila je takvim predstavama masovno gledateljstvo.⁷⁴

5.2. Rasprostranjenost amfiteatara na području Sredozemlja

Jedini ostaci ovih golemih spektakala (gladijatorskih igara) su grube slikarije na zidovima gladijatorskih nastambi, nekoliko nadgrobnih spomenika, pojedini odlomci iz književnosti toga vremena i ruševine amfiteatara diljem Europe, sjeverne Afrike i Male Azije. Gdje god su rimski legionari bili stacionirani sigurno je postojao i amfiteatar. Rimski guverneri su gradili arene ubrzo nakon svog dolaska u novu provinciju, duboko uvjereni da su igre jedini mogući način za održavanje zadovoljstva stanovništva. U mnogim pismima su Rimljani izražavali svoje čuđenje kako su Grci, Gali ili Britanci bili daleko više opterećeni problemima prehrane, nego igrama.⁷⁵

Diljem čitavog Rimskoga Carstva nicali su veliki amfiteatri, ponekad ne zaostajući za veličanstvenošću onih u samom Rimu. Bilo ih je u Kapusu, Pompejima, Veroni u Italiji, u Arlesu i Nimesu u Francuskoj, u Sevili u Španjolskoj, u Antiohu u Palestini, u Aleksandriji u Egiptu, u El Djemu u Tunisu.⁷⁶

Najveći postojeći amfiteatar je Kolosej o kojem će više riječi biti u kasnijim poglavljima. Iako je ovo golemo zdanje tisuću godina služilo kao kamenolom i veliki je dio srednjovjekovnog Rima izgrađen od kamena i mramora izvađenog iz njegovih zidina, veći dio te građevine ostao je sačuvan do danas.⁷⁷

Verona, grad na rijeci Adige, nekada je bila jedan od najvećih rimskih gradova u sjevernoj Italiji. Među građevinama iz antičkog doba ističe se amfiteatar, poznat kao Arena, a datira iz prve polovice I. stoljeća. Iako je u zadnjoj mjeri rekonstruiran, taj se amfiteatar ubraja

⁷⁴ J. M. Roberts, Povijest Europe, str. 85.

⁷⁵ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 176.

⁷⁶ Isto, str. 177.

⁷⁷ Isto, str. 177.

među najbolje sačuvane na svijetu. U njemu se danas održavaju operne predstave.⁷⁸ Amfiteatar u Veroni je i drugi po veličini. Dugačak je 153 metra, širok 122, a visok 30 metara. Mogao je primiti 30 tisuća ljudi i još se i danas upotrebljava za rijetke borbe s bikovima, suvremenog talijanskog stila.⁷⁹

Sljedeći po veličini je amfiteatar u Nimesu, u Francuskoj, veličine 132 na 105 metara, koji je mogao primiti preko 20 tisuća ljudi. Ima dva kata i 124 ulaza.⁸⁰ Amfiteatar u Nimesu sagrađen je u I. stoljeću uz pomoć naprednih građevinskih tehnika. Čak 23 tisuće gledatelja moglo je brzo ući i izaći zahvaljujući sustavu koji se sastojao od pet koncentričnih tunela na različitim visinama s radijalno postavljenim prolazima i stubištima.⁸¹

Pula, danas grad u Hrvatskoj na istarskom poluotoku, postala je rimska kolonija sredinom I. st. pr. Kr. Specifičnost pulskog amfiteatra čine četiri masivna tornja u vanjskom plaštu građevine. U njima su bile smještene stube koje su vodile na gornje katove.⁸² U srednjem vijeku su se prema amfiteatrima odnosili sa praznovjernim strahopoštovanjem. U okolici Pule postoji legenda da su amfiteatar gradila nadnaravna bića, budući da nijedno ljudsko biće nije moglo obaviti takav posao. Priča kaže da je amfiteatar zapravo vilinska palača, izgrađena u tijeku jedne noći. Činjenica, da zdanje nema krova objašnjava se tako da se pijetao od buke udaranja čekića ranije probudio, vile su pomislile da se budi dan i pobjegle ne završivši posao.⁸³ O pulskom amfiteatru reći će nešto više kasnije u posebnoj poglavlju.

Mnogi amfiteatri su tijekom srednjeg vijeka služili kao tvrđave, neki kao spremišta, a u nekima su sadili žitarice. Seljaci su uvelike bili iznenađeni plodnošću tla, ni ne sluteći pravi razlog ove plodnosti.⁸⁴

Amfiteatar koji je mogao primiti do 20 tisuća gledatelja, nalazio se u jugoistočnom dijelu grada Pompeja. Izgrađen je u godinama kad su Pompeji postali rimska kolonija i imao je niz dvostrukih stubišta koja su se nalazila na vanjskoj strani. Među javnim zgradama bila su mnogobrojna vježbališta i terme.⁸⁵ Uređenje gladijatorskih škola poznato nam je na temelju iskapanja u Pompejima. Ondje je jedan uzdužni trg okružen trijemom, krov kojega su nosila 74 dorska stupa. U zgradi se nalazila velika kuhinja, 71 soba i zatvor. Zidovi i stupovi bili su išarani

⁷⁸ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 146.

⁷⁹ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 178.

⁸⁰ Isto, str. 178.

⁸¹ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 217.

⁸² Isto, str. 147.

⁸³ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 178.

⁸⁴ Isto, str. 178.

⁸⁵ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 181.

natpisima koji su se odnosili na gladijatore. Na vanjskim zidovima još se nalazio oglas nekog mačevaoca. Iz njega se razabire da su se takve igre višekratno održavale izvan Rima. Stega u gladijatorskim školama bila je iznimno stroga. U zatvorima osuđenike su stavljali u lance i prilikom iskapanja tamo su još nađeni ostaci zatrpanih zatvorenika. I gladijatori su imali svoju stalešku čast. Nečasnim su smatrali borbu sa slabijim. Što se tiče vjernosti često su bili ispred legionara, bili su naprimjer jedini koji su Marku Antoniju prilikom nesretne bitke kod Akcija ostali vjerni.⁸⁶

Amfiteatar u Italici, jedan od najvećih u rimskom svijetu, mogao je primiti 25 tisuća gledatelja i predstavlja dio intenzivne izgradnje grada u Hadrijanovo vrijeme. Prostorije i prolazi ispod arene dobro su očuvani.⁸⁷

Tarragona je jedan od nekoliko gradova u Hispaniji koji su imali amfiteatar, što potvrđuje društvenu i političku važnost ove kolonije. Amfiteatar, izgrađen je u prvoj polovici II. stoljeća, djelomično je uklesan u stijene brežuljka koji se spušta prema obali.⁸⁸

Cirkus, sagrađen krajem I. stoljeća, posljednja je javna građevina podignuta u rimskom Tarracu. Bio je dug 325 metara, a sagrađen je u stilu karakterističnom za tip građevina projektiranih za utrke kola. Sačuvani su mnogi nadsvođeni prolazi i dio vanjskoga zida.⁸⁹

Uz onaj u Nimesu, amfiteatar u Arlesu, s kraja I. stoljeća, jedan je od najboljih sačuvanih u Francuskoj. Glavna os mu je 136 metara dugačka, a još uvijek može primiti 12 tisuća gledatelja.⁹⁰

Amfiteatar u El Djemu u današnjem Tunisu bio je drugi po veličini u Rimskom Carstvu, nakon Koloseja, antički Thysdrus, udaljen četrdesetak kilometara od mora, doživio je procvat u II. i III. stoljeću.⁹¹

⁸⁶ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 219.

⁸⁷ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 206.

⁸⁸ Isto, str. 208.

⁸⁹ Isto, str. 208.

⁹⁰ Isto, str. 213.

⁹¹ Isto, str. 213.

6. Gladijatorske igre

Borbe gladijatora u amfiteatru predstavljaju nešto što čovjek naše civilizacije teško može shvatiti. Čitava jedna golema organizacija i energija praćena odgovarajućim novčanim sredstvima, stavarala je spektakle kakvi nikada, prije ni poslije, u povijesti nisu bili viđeni. Povijest ovih igara, čudna i izvanredno zanimljiva, svojevrsna je povijest i rimskih običaja, shvaćanja i naravi. Te su igre izraz shvaćanja života, jednog u osnovi sirovog, seljačkog naroda, kakav su izvorno bili stari Rimljani. Tako imamo s jedne strane *virtus* - vrlina, muževnost, prijezir smrti, s druge *gladius* – mač, junaštvo, rat kao poljski posao koji treba s uspjehom dovršiti. To je bilo poimanje koje je stvorilo Rimsko Carstvo. Smrt je bila nešto što je pravi Rimljanin prezirao, a gladijatorske borbe bile su, prema velikom rimskom govorniku i piscu Ciceronu, najizrazitiji primjer preziranja smrti. Ove su priredbe bile toliko bitni dio rimskog načina života da su ga pratile gdje god je taj život stigao. Gdje je Rimljanin došao gradio je amfiteatar, najveću pojedinačnu građevinu koju je podizao stari svijet, spomenik jednom zanosu i potrebi za spektaklima koji su podilazili nižim ljudskim strastima.⁹²

Gladijatorske borbe podrijetlo vuku iz Etrurije, robovi ili zatvorenici morali su se boriti na pogrebima istaknutih ličnosti kako bi se zadovoljila krvožednost bogova. Taj je običaj prihvaćen u starom Rimu, ali se njegovo značenje postupno mijenjalo i on je prerastao u masovnu zabavu.⁹³ Igre (*munera*) održavale su se u namjenski podignutim građevinama, čiju su izgradnju financirali carevi i političari koji su željeli pridobiti naklonost naroda. Kasnije su te krvave predstave davane kao predstave u amfiteatrima. Izvori govore da su gladijatorske igre prvi put priređene 264. g. pr. Kr. Na njima su sudjelovala tri para gladijatora. Sredinom II. st. priređivanje tih igara postaje obična pojava, njih su obično davale privatne osobe, i to samo poslije sahrane uglednih Rimljana. Broj gladijatora koji sudjeluju u borbama sve više raste, a na organiziranje predstava troše se značajne svote novca.⁹⁴ Građevine su se gradile u svim provincijama Carstva. Gladijatorske borbe sastojale su se od niza dvoboja između protivničkih parova. Gladijatori su bili posebno obučeni za razne tipove borbi u kojima se koristilo posebno oružje i tehnike. Nakon uvodnih predstava, praćenih glazbom orkestra, kojom su se naglašavali najvažniji dijelovi predstave, započele bi igre. Dvoboji između nekoliko parova gladijatora odvijali su se istodobno. Oni koji su ostali živi, ali nisu mogli nastaviti borbu, odložili bi oružje i podizanjem ruke zatražili milost. Presudu o životu i smrti donosio je car, a ona se obično

⁹² D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 5. – 6.

⁹³ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 71. – 73.

⁹⁴ N. A. Maškin, Istorija starog Rima, str. 172.

podudarala sa zahtjevom svjetine, koja bi vikala *Mitte* ! (Otpusti ga) ili *Iugula* ! (Pogubi ga).⁹⁵ Gladijatori su birani iz redova osuđenih zločinaca, ratnih zarobljenika i robova-krivaca. Posebni nadzornici učili su ih borbi. Kasnije se javlja profesija učitelja gladijatorskog umijeća i počele su se otvarati gladijatorske škole. Gladijatorske igre imale su i u kasnijim razdobljima u Rimu i Italiji takav uspjeh kakav dramske predstave nikad nisu uživale. To ukazuje na to da helenistički utjecaji nisu duboko prodirali u rimsko društvo, zahvaćajući samo ograničene krugove, a da su lokalni običaji, porijeklom iz duboke starine, i dalje zadržavali svoje značenje i bili rašireni više nego ranije.⁹⁶

6.1. Gladijatori

Gladijatori su obično bili kriminalci osuđeni na smrt ili prisilni rad te robovi koji su počinili ozbiljno kazneno djelo, ali i neki slobodni ljudi koje je tom užasnom zanatu najvjerojatnije privukla glad. Katkada bi i slobodni građani postali borci, privučeni mogućnošću da postanu slavni i bogati. Možda se čini nevjerojatnim, ali velik broj gladijatora oslobođenih nakon pobjede u zadnjoj borbi, nastavio bi se i dalje boriti, privučen velikim zaradama. Mase su među njima imale svoje ljubimce, koji su dugu karijeru završavali kao bogataši.⁹⁷ Gladijatorstvo mora doista da je bilo privlačno, zbog sirove hrabrosti, ono je imalo svoje prednosti, svoju dobit i svoju slavu. Pobjednike se dobro nagrađivalo, priređivač svečanosti slao im je u arenu posude sa zlatnicima, broj kojih su gledatelji glasno izvikivali ili navodili podignutim prstima lijeve ruke, i same posude bile su dio nagrade jer su često bile vrlo vrijedne. Prokušani mačevaoci znali su zahtijevati velike svote, tako je Tiberije islužnim gladijatorima za nastup u jednoj od svojih predstava platio 100 tisuća sestercija. Neron je murmilionu Spikulu darovao palaču i posjede vojskovođa koji su proslavili trijumf.⁹⁸

Vjeruje se da su najistaknutiji gladijatori tijekom borbe rizike svodili na najmanju mjeru i svojim vrhunskim vještinama publiku su dovodili do mahnitosti. Gladijatori su bili podijeljeni u različite kategorije: *samniti* (vrsta gladijatora koja je dobila ime po poraženom plemenu Samničana, koristeći svoje oružje i opremu kao tipičnu gladijatorsku), *secutores* (latinski „progonitelj“, jer je progonio svog protivnika, *retiarius*, ovo je bila klasa u kojoj se borio car Komod, lijeva ruka ovog gladijatora bila je zaštićena nekom vrstom štitnika, i nosio je veliki četvrtast štit i ovalan šljem kako bi mreža njegovog protivnika, *retiarius*, lakše skliznula te je od

⁹⁵ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 71. – 73.

⁹⁶ N. A. Maškin, Istorija starog Rima, str. 172.

⁹⁷ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 73.

⁹⁸ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 218.

oružja koristio mač koji je bio duži i ispravniji od klasičnog, ponekad je koristio i trozubac i bodež.), *oplomachi* (vrsta gladijatora s relativno malo spominjanja u povijesnim izvorima, često se identificiraju s jednom od dvije vrste samnita, borio se protiv thracesa), *provocatores* (gladijator „izazivač“ jer je ostale gladijatore izazivao u borbu, prepoznatljiv po svom oklopu, oružju i kacigi, jedini gladijator koji je imao učinkovitu zaštitu za gornji dio tijela u obliku pravokutnog oklopa), *thraces* (obično se borio protiv murmila, koristio je štit koji je bio manji od murmilovog tako da je imao duže štitnike na nogama, napadao je kratkim mačem koji se zvao sika, na glavi je nosio šljem sa krijestom i viziorom a zanimljivo je bilo i to što je nosio štit u desnoj ruci a mač u lijevoj, što je bila njegova prednost, jer je sigurno bilo vrlo nezgodno napadati ljevorukog borca). Klasificirani su prema oružju i opremi kojom su se koristili. Posebno intrigantan lik bio je *retiarii* njegova jedina obrana bila je neka vrsta rukava od metalnih traka kojom je štitio lijevu ruku, a bio je naoružan trozubom i mrežom. Njima je pokušavao imobilizirati svog protivnika, obično je to bio *murmillones* teško naoružan, a nosio je kacigu ukrašenu ribom (*murma*). Borba je simbolizirala sukob između ribe i ribara. Igre su zahtijevale opsežne pripreme, pa su postojale posebne gladijatroske škole u kojima su se učili svi trikovi zanata⁹⁹

U Rimu su postojale svega četiri gladijatorske škole, u kojima su mačevaoci mogli učiti tajne svog poziva. U tim ustanovama koje su najčešće bile grupirane oko Koloseja bilo je smješteno i brojno upravno osoblje. Od gladijatorskih škola izvan Rima posebno su bile poznate one u Kapui, Prenestu, Pergamonu i Aleksandriji.¹⁰⁰ Najpoznatija škola, zvana Ludus Magnus, nalazila se u Rimu blizu Koloseja. Gladijatori su bili u vlasništvu menadžera (*lanista*), koji ih je trenirao i opremao vlastitim novcem. Oružje i oklopi nađeni u npr. Pompejima, često su bili lijepo ukrašeni. Gladijatori, koji su bili grupirani u udruženja zvana *familiae*, živjeli su u posebnim vojarnama kao u tamnici, ali to ih nije sprječavalo da primaju posjete obožavatelja ili možda matrona koje su privukli njihovi snažni mišići. Samo su oni najvjekstiji veterani nakon dugogodišnje karijere mogli dobiti slobodu koju je simbolizirao drveni mač, ali obično su ostajali u poslu kao treneri.¹⁰¹

Osude gladijatora na mač i divlje životinje ubrajale su se u pooštrene smrtne osude, koje su se izricale samo protiv negrađana i u kasnijem carskom dobu protiv osoba niskog staleža. Pod Markom Aurelijem, lugdunski namjesnik je nakon što je za to zatražio odobrenje od cara, osuđenim kršćanima koji su bili rimski građani, dao odrubiti glave, a ostale baciti pred zvijeri. Osuda na gladijatorsku školu nije nužno značila smrtnu kaznu. Za borbu pogodni zločinci

⁹⁹ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 73.

¹⁰⁰ H. Lewandowski, Povijest rimskih običaja, str. 219.

¹⁰¹ A. M. Liberati, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 76.

dijelom su davani u carske, a dijelom u privatne ustanove te vrste, i njima se, ako nisu ostali na borilištu, pružala mogućnost da spase život. Po težini ta kazna je bila jednaka kazni rada u rudniku i također je bila povezana s gubitkom slobode. Ipak su osuđenici mogli izboriti slobodu i nakon tri godine dobiti drveni rapir (kao znak oslobođenja od nastupa u areni), nakon pet godina šešir (kao znak potpunog oslobođenja). Samo za najteže zločine poput pljačke, ubojstva, podmetanja požara, oskrvrnjenje hrama, pobune u vosjci, izricane su te kazne, no zakonske odredbe je vjerojatno prekoračivala carska samovolja kad je nedostajalo ljudi za arenu.¹⁰²

Gladijatorske igre objavljivale su se oglasima, koje su priređivači zabave samo u tu svrhu naručivali od pisara, dajući ih iscrtati na zidove kuća i javnih zgrada, pa i po nadgrobnim spomenicima koji su od gradskih vrata pa dalje s obje strane stajali duž državne ceste, stoga se u nadgrobnim natpisima te pisare katkad moli da poštede dotični grob. Na dva nadgrobnja spomenika ispred Nucerijskih vrata u Pompejima stajali su oglasi za amfiteatarske igre u Noli i Nuceriji. Od oglasa za igre koje su se održavale u samim Pompejima na različitim mjestima ostalo je sačuvano više njih, npr. *Trideset gladijatorskih parova kvinkvenala Aleja Nigidija Maja i njihova zamjena borit će se u Pompejima od 24 do 26 studenoga. Priređuje se i hajka. Živio kvinkvenal Maj! Ovakvi oglasi često su sadržavali imena najvažnijih boraca, svrstanih u parove onako kako su se imali boriti jedni protiv drugih, pri čemu su priređivači, kako bi među pukom održali napetu atmosferu, običavali nove, još neviđene parove raspodijeliti na sve dane trajanja svečanosti, takvi popisi su se prepisivali, prodavali na ulicama i slali van grada. Posljednjeg dana prije velike predstave, gladijatore i borce sa životinjama bi se još jednom veličanstveno pogostilo. Bila je to neka vrsta posljednjeg obroka prije pogubljenja, budući da su mnogi morali računati na to da će sljedećeg dana izgubiti život, što dolazi do izražaja i u njihovu pozdravu caru *Ave Caesar, morituri te salutant* (Zdravo Cezare, pozdravljaju te umirući)¹⁰³*

Kad bi u pojedinačnoj borbi neki mačevalac bio pogođen, iz gledateljstva bi se začuo povik: *Dobio je !* Kad bi jedan od dvojice bio svladan i još živ bio pod vlašću svog protivnika, odluku o tome treba li ga ubiti, koja je samorazumljivo zapravo pripadala priređivaču igara, ovaj je u pravilu prepuštao gledateljima. Ranjeni borci, moleći da im se poštedi život, odložili bi svoj štit i podigli uvis jedan prst lijeve ruke. Znak iz gledateljstva kojim se odobravalo njihovu molbu bio je, čini se, mahanje maramica, okretanje palca prema dolje označavalo je zapovijed za smrtni udarac. Hrabri mačevaoci odbijali su uplitanje puka, naznačavajući mahanjem da njihove rane nisu velike, takvi su izazivali najviše suosjećanja, a oni plašljivi izazivali su ogorčenje puka, koji

¹⁰² H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 217.

¹⁰³ Isto, str. 219. – 220.

je držao uvredom za sebe, ako neki gladijator nije bio voljan umrijeti. Kolebljivce i plašljivce u borbu se tjeralo bičevima i užarenim željezom. Iz gledateljstva koje se znalo zapaliti do bijesa odzvanjalo je: *Ubij, bičuj, spali!* Priređivanje igrokaza u kojima je otpuštanje ranjenog mačevaoca unaprijed bilo isključeno i gdje se borba nastavljala sve dok netko od dvojice ne bi pao mrtav, August je zabranio, on je nakon uzaludne prijateljske opomene, okrutnost jedne gladijatorske borbe koju je priredio Neronov otac, Cn. Domicije, javno osudio ediktom.

Koji put je borba mogla ostati neodlučena, pa bi se protivnici povukli bez poraza jednog ili drugog. Vrlo često se događalo da se pobjedniku ždrijebom odmah suprostavi novi protivnik. U stankama mačevanja dječaci bi počistili pod namočen krvlju, a crni robovi bi ga posuli pijeskom. Pobjednici su ispred gledatelja mahali svojim palminim granama. Poginule su preuzimali ljudi s maskama boga podzemnoga svijeta, Merkura, ispitujući užarenim željezom ne pretvaraju li se ovi možda da su mrtvi, a drugi u liku etruščanskoga demona podzemnog svijeta Harona sa čekićem, odvlačili su lešine, za koje su pripravna stajala mrtvačka nosila na kojima su ih kroz vrata božice smrti iznosili van u mrtvačnicu.¹⁰⁴

6.2 Flama - simbol gladijatora

Na nesreću, nijedan gladijator nije ostavio svoje memoare, ali su brojni rimski pisci, od Svetonija do Marcijala i Tita opisivali gladijatorske borbe s puno detalja pa se o gladijatorima ipak mnogo zna. Jedan od najpoznatijih gladijatora bio je Flama. Flamu je izgrdio neki mladi časnik koji je tek završio školu, na što mu Flama ne ostane dužan. Časnik ga izbije šibom na što Flama uzvratu udarcem koji časnika obori na tlo. Zbog ovog prijestupa Flama je bio osuđen na arenu i nadao se da će mu protivnik biti neki drugi osuđeni vojnik te da će mu biti dopušteno boriti se mačem i štitom. Ali, kazna za onoga koji udari časnika bila je smrt, a časnik je čvrsto odlučio da Flami onemogući povratak iz arene. Tako je Flama ubačen u spektakl koji je baš u to doba bio posljednji hit Rima.¹⁰⁵ Postupno uz veliki trud i uz dosta sreće, Flama se uzdigao na sam vrh i postao jedan od najboljih rimskih gladijatora. Kipari su mu klesali kipove, njegov lik se pojavio na kovanom novcu u obličju Marsa, boga rata. Pozivan je u bogate domove, a neka bogata obožavateljica poklonila mu je čak i imanje. Kamo god je pošao pratilo ga je mnoštvo ljepotica. Polako se počeo bogatiti, postojao je naime običaj da poslije svake uspješne borbe, onaj tko je organizirao igre gladijatora pobjednika nagradi zdjelom punom zlatnika, a ako bi se publici učinilo da je njihov junak zaslužio i više od toga, moglo mu se odlukom gledatelja udvostručiti nagradu. Flama se počeo baviti sportskom prognozom, jer njemu koji je dobro

¹⁰⁴ Isto, str. 220.

¹⁰⁵ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 27. – 28.

poznavao gladijatore, nije bilo teško prognozirati rezultate borbi i potom ih dobro unovčiti.¹⁰⁶

Kada je nakon jedne sjajne pobjede razdragani puk izglasao Flami drveni mač (simbol slobode) on je to s prezirom odbio. *Zar ste poludjeli?* Grmio je on prema publici. *Pa ja ovako zarađujem više novaca nego itko u Rimu, mogu imati svaku ženu koju poželim, živim u palači. Zašto da napustim arenu?* Publika je oduševljeno urlala: *Živio Flama!* Tako je Flama četiri puta odbijao ponuđeni mač, bio je jedini gladijator koji je u više navrata odbio ovaj drveni simbol života i slobode. To je i ujedno razlog da se njegovo ime pamti i danas, gotovo dvije tisuće godina nakon njegove smrti. Kada se konačno povukao, dobio je pločicu od slonove kosti koja se kao ogrlica nosila oko vrata. Na njoj je bilo ugravirano njegovo ime, ime njegova bivšeg vlasnika i datum kada je postao slobodan. Flama se oženio i doživio duboku starost, a kada je umro sinovi su ga dostojno pokopali i kameni mu grob ukrasili zapisima koji su spominjali njegove najveće pobjede.¹⁰⁷

6.3. Hajke, borbe i pomorske bitke u areni

U amfiteatru je bio popularan i lov na divlje zvijeri (*venatio*).¹⁰⁸ Još u doba Republike divlje zvijeri se dijelom samo prikazivalo u cirkusu, a dijelom ih se i naganjalo. Posao hajkača bio je isto tako nečastan kao i posao gladijatora, ali je na neke elemente djelovao privlačno. I to zvanje poučavali su iskusni lovci, a za to su postojale i posebne škole. U posljednjem stoljeću Republike već se i u igrokazima prikazivalo životinje kojima narod nikada nije poznavao čak ni ime. Tako su prigodom Skaurovih svečanosti godine 58. prvi put prikazani krokodili i vodeni konji. Prigodom Cezarova trijumfa 47. godine prvi put su izvedene žirafe. Na temelju zapanjujuće velikog broja divljih životinja što ih spominju pisci može se zaključiti da je njih tada bilo puno više nego danas, kada je prodorom civilizacije i prekomjernim lovljenjem njihov broj vrlo smanjen. Prigodom Pompejevih igara prikazano je, navodno, 500 ili 600 lavova, a prigodom Cezarovih 400 lavova i 40 slonova. Prema vlastitim Augustovim navodima, u hajkama je tijekom njegove vladavine ubijeno više od 3.500 životinja. Prigodom stodnevne svečanosti koju je priredio Tit u povodu otvorenja Koloseja ubijeno je 900 životinja, a prigodom Trajanovih svečanosti godine 107. čak 1100 životinja. Iako pisci ne spominju ništa o tome, može se pretpostaviti da je u starome Rimu postojalo zanimanje i za spolno općenje životinja.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Isto, str. 38. – 39.

¹⁰⁷ Isto, str. 39.

¹⁰⁸ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 70.

¹⁰⁹ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 221.

Životinje bi se, nakon dugog perioda provedenog u mraku i izgladnjivanju, pustile u arenu. Njihova je smrt morala biti spektakularna, pa su se zbog toga organizirale raznovrsne predstave, npr. borbe s bikovima ili nosorozima, borbe među različitim životinjama ili potjere životinja za nenaoružanim ljudima, koje bi životinje na kraju neminovno raskomadale. Kulise su se pomno izrađivale i njima je u amfiteatru rekonstruirano prirodno okruženje divljih životinja.¹¹⁰

Iako su velikodostojnici više uživali u gladijatorskim borbama, igre sa životinjama bile su nevjerojatno popularne kod puka i uzrokovale se pojavu ljudi novog zanimanja, zvanih *bestijarijima*. Oni su se bavili isključivo životinjama, i za njih su postojale posebne škole. Stjecali su vlastitu tradiciju, imali su svoj profesionalni rječnik i način odijevanja. Jedan od najpoznatijih bestijarija bio je Karpofor, o čemu svjedoče Marcijalovi zapisi.¹¹¹

Vrlo lako se možemo zapitati otkuda Rimljanima sve te silne životinje koje su služile u igrama. Za snabdijevanje arene istrijebljene su životinje u mnogim predjelima svijeta. Lov i prevoženje životinja također je bila golema industrija. Najdragocjeniji poklon koji su barbarski vladari mogli poslati svojim rimskim poglavarima bile su divlje životinje. Rimski guverneri provincija su čak morali skupljati divlje zvijeri. Tako postoje zanimljivi podaci o dopisivanju Cicerona, novo postavljenog guvernera jedne provincije u Maloj Aziji i Celija Rufusa koji se natjecao za mjesto magistrata u Rimu. Rufus je želio imati leoparda na igrama koje je priređivao, no Ciceron je bio zaokupljen upravljanjem u svojoj provinciji te ga lov na leoparda nije zanimao. Ciceron je od Rufusa primio pismo u kojem ga moli da mu nabavi nekoliko dobrih leoparda, za početak deset, te da naredi svojim domorocima da požure. Nabavka životinja je za političare Rima bila od velike važnosti. Naređenje je bilo da se sve živo, i civilna i vojna lica, u slučaju potrebe moraju zaposliti u lovu na životinje. Pisma upravnika Cicerona prikazuju kako je to često kočilo razvoj lokalne privrede, jer su određeni poduhvati trajali tjednima.¹¹²

Postojali su i drugi, ali ne tako popularni, oblici zabave, od izložbe pripitomljenih životinja i parodija na venationes, u kojima su patuljci progonili zečeve, do predstava žonglera, akrobata i iluzionista. U nekim popularnim predstavama prikazivani su mitski ili povijesni događaji i narodne priče, kao ona o uhvaćenom i na križ razapetom razbojniku ili druga verzija u kojoj ga raskomada medvjed. Mase su uživale u tim krvoločnim i sadističkim spektaklima, koje su shvaćali vrlo ozbiljno. U posebno popustljivim razdobljima sudjelovale su i neke žene iz pristojnog društva, obnaženih grudi i vitlajući sulicom, Mervija goni etruščanskog vepra po

¹¹⁰ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 74.

¹¹¹ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 60.

¹¹² Isto, str. 156. – 160.

areni. Naviknut na takvu vrstu zabave i uzbuđenja, puk nije bio toliko zainteresiran za doličnije oblike zabave. Atletska natjecanja i gimnastičke priredbe smatrali su se nemoralnima, usprkos tome što je Domicijan izgradio veličanstven stadion na Martovu polju, s namjerom da oživi sportska natjecanja stare Grčke. Do njega je izgradio i odeon za glazbene izvedbe.¹¹³

Mnogo popularnije bile su *naumahije*, pomorske bitke vođene na umjetnim jezerima istog imena, u kojima se borilo do smrti.¹¹⁴ Najmlađa od tih igara bila je upravo pomorska bitka, rimska posebnost koja je prvi put održana na spektaklu Julija Cezara 46.g. pr. Kr.¹¹⁵ Bila je poznata Augustova naumahija u Trastevere, duga 536 metara i široka 357 metara. Opskrbljivana je vodom iz posebnog akvedukta. Građevina je otvorena spektakularnom bitkom u kojoj je, uz posade brodova, sudjelovalo 3 tisuće boraca.¹¹⁶ O najvećoj takvoj priredbi koju je inscenirao car Klaudije, i to u povodu završetka kanala iz Fucinskoga jezera, Tacit izvještava da je jezero bilo opasano skelama i da se na brodovima nalazilo 19 tisuća vojnika pod oružjem. Bitku je vodio car, koji je nosio raskošan maršalski ogrtač, a carica Agripina pojavila se uz njega u zlatom izvezenoj gornjoj haljini. Izvedena je prava bitka, u kojoj je ranjeno mnogo vojnika.¹¹⁷

¹¹³ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 74.

¹¹⁴ Isto, str. 74.

¹¹⁵ R. L. Fox, *Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima*, str. 381.

¹¹⁶ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 74.

¹¹⁷ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 224.

7. Kolosej- simbol jednog vremena

7.1. Povijest nastanka Koloseja

70. g. imperator Vespazijan započeo je gradnju Koloseja.¹¹⁸ Vespazijan (69-79) potječe iz jednostavnih italskih krugova i svoju sređenu vladavinu započinje zakonom koji prema Augustovu primjeru ograničava vladarevu vlast. Puk je pridobio štedljivošću i gradnjom Koloseja.¹¹⁹ Deset godina kasnije dovršio ga je sin mu Tit. Ta je građevina bila najsavršenije opremljen amfiteatar koji su Rimljani, ili netko drugi, ikada izgradili. Kako su Vespazijan i Tit bili članovi Flavijske obitelji, Rimljani su ovu građevinu po njima nazvali Flavijski amfiteatar. Tek je u srednjem vijeku, zbog svoje veličine, nazvan Koloseum ili Kolosej.¹²⁰ Za vrijeme Julijejsko - klaudivjevske dinastije u Rimu se mnogo gradilo. Flavijevci su inače gradili monumentalne zgrade, tako da je Amphitheatrum Flavium nazvan u srednjem vijeku Colosseum najveći spomenik rimske arhitekture koji je sačuvan i simbolizira nekadašnju veličinu carskoga Rima.¹²¹

Kolosej, amfiteatar Flavijevaca, građevina istinski vrijedna grada Rima, u sebi je sjedinila grandioznost s funkcionalnošću, najveći amfiteatar na svijetu. Dovršen za vrijeme Tita 80. godine, popraćen slavljem i svečanostima koje je trajalo 100 dana, a u samo jednome danu je bilo prikazano 5000 divljih zvijeri. Bio je eliptična oblika, većeg promjera od 188 metara i manjeg od 156 metara, visok 50 metara.¹²² Opseg mu je iznosio 537 metara. Ispod arene, čiji je pod bio napravljen od drvenih dasaka i prekriven pijeskom, nalazile su se podzemne prostorije u kojima su se držale divlje životinje i kulise korištene u predstavama, te sprave kojima su dizane u arenu. Domicijan je naredio gradnju podzemnih prostorija u Koloseju, jer je odlučio građevine podignute za druge namjene koristiti za naumahije (pomorske bitke, za koje se arena preplavljivala vodom). S tim je labirintom tunela, podzemnih prostorija i hodnika amfiteatar dosegnuo vrhunac slave. Divlje zvijeri i gladijatori su se mogli iznenada pojaviti u sredini arene upotrebom posebnih rampi i dizala, koji su pokretani vitlima i protuutezima, zajedno s kulisama koje su prikazivale hramove, šume i planine. Prolazi između kaveza mogli su se zatvarati pregradama kako bi se smanjila mogućnost bijega. Podzemne prostorije bile su natkrivene

¹¹⁸ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 53.

¹¹⁹ *Velika ilustrirana povijest svijeta* 6, 160g. pr. Kr - 300.g, str. 2529.

¹²⁰ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 54.

¹²¹ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani, Školska knjiga*, Zagreb 1971.. str 451. – 452.

¹²² *Povijest 4: Rimsko Carstvo*, Jutarnji list Europapress holding, Zagreb 2007., str. 556.

drvenim daskama, prekrivenim finim pijeskom koji je skrivao brojna zaklopna vrata. Čvrsta mreža okruživala je cijelu arenu i tako je štitila gledatelje u prvim redovima od divljih životinja.

Kako bi se gledatelje zaštitilo od sunca, izvana se podizao platneni krov, koji bi se navukao nad cijeli amfiteatar. Otvoren je igrama i borbama divljih zvijeri (*munera i venationes*). Ova građevina je arhitektonsko čudo, osobito zbog svojih izvanrednih dimenzija. Za njegovu je izgradnju upotrijebljeno 100 tisuća kubičnih metara travertina, 6 tisuća tona cementa i 300 tona željeza za sponne kojima su vezani blokovi. Kako bi se osigurala maksimalna brzina izgradnje, gradilište je bilo podijeljeno na četiri sektora, a za rad na svakom od njih bio je angažiran drugi poduzetnik. Rad na pojedinom sektoru organizirao se prema vrsti korištenog materijala i visini izgradnje a bio je u skladu s detaljnim planom, kako bi se optimizirali troškovi. Kolosej se sastoji od 80 radijalnih zidova, koji podupiru golemo gledalište, izgrađeno iz travertinskih blokova, te od kompleksnog sustava tunela i stubišta, kojima su gledatelji mogli izaći iz goleme građevine za samo nekoliko minuta. Nosiva struktura izrađena je od klesanih kamenih blokova, a svodovi između zidova od betona. Izvana se dižu četiri kata: prva tri imaju po 80 lukova, koji se međusobno podupiru i na savršeno balansiran način raspoređuju težinu na temelje, 240 stupova, postavljenih po gornjem rubu četvrtoga kata, držalo je užad velikog platnenog krova koji je štitio gledatelje od sunca. Taj divovski krov koji se sastojao od spojenih platnenih traka, podizalo je 100 mornara iz flote u Mizenu.¹²³

Za razliku od Circusa Maximusa, koji je bio otvoren na jednom kraju, Kolosej je bio potpuno ovalan. Arheolozi vjeruju da je mogao primiti 50 tisuća gledatelja, iako su Rimljani tvrdili da je igrama prisustvovalo i do 100 tisuća ljudi. Zidine Koloseja bile su visoke 49 metara i vjerojatno su na svom vrhu imale nepokrivene drvene tribine. Za izvođenje pomorskih bitaka arena se mogla napuniti vodom. Bio je ugrađen sistem dizala koja su se pomicala i spuštala pomoću protuteže i kolotura, dopremajući tako divlje zvijeri u arenu iz njihovih podzemnih kaveza. Čak i danas, kada je preostala samo jedna trećina građevine, ona predstavlja jedno od najimpresivnijih zdanja svijeta.¹²⁴

Postojalo je osamdeset ulaza. Sedamdeset i šest za gledatelje, jedan za cara, jedan za Vestalke djevice grupu svećenica čiji je zadatak bio da održavaju vječni sveti plamen. Dvoja vrata vodila su ravno u arenu. Jedna su se nazivala Vrata Života, a druga Vrata Smrti. Kroz Vrata Života prolazila bi svečana povorka pri otvaranju igara, a kroz Vrata Smrti iznosili su tijela

¹²³ A. M. Liberati, *Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 70. – 75.

¹²⁴ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 53. – 54.

poginulih ljudi i životinja, pripremajući arenu za narednu predstavu.¹²⁵ Raspored sjedišta, sustav ulaza i izlaza, ventilacija prostorija – sve je to bilo racionalno izračunato.¹²⁶

Savršeno izgrađena mreža odvodnih kanala odvodila je krv i otpadne vode iz arene i kaveza životinja, koji su bili smješteni ispod nje. Odvodni kanali su se sa svih strana slijevali u jedan veliki odvodni kanal koji je okruživao Kolosej. Taj je odvodni kanal bio priključen na Cloaca Maxima, glavnu mrežu odvodnih kanala grada.¹²⁷

Flavijev amfiteatar, poznat je oko tisuću godina pod nazivom Kolosej. Masovne borbe, ratne scene, čitave pomorske bitke i napokon javna mučenja i smaknuća desetaka tisuća kršćana sve je to bilo prikazivano za zabavu narodnih masa u Koloseju.¹²⁸ Igre su postale jednom od rijetkih mogućnosti što su usmjeravale instinkte sile i brutalnosti sve dokonije mase. Postale su svojevrsna politička nužnost. Car je iskoristio kampanju važnih građevinskih mjera kako bi rimskom narodu zamijenio dio grada koji je Neron jednostavno pridružio svojoj palači (*Domus aurea*). U sredini toga područja divovskih dimenzija nalazilo se veliko jezero. Ovo, u međuvremenu isušeno jezero, odabrali su graditelji kao mjesto za izgradnju Koloseja. Zapravo, iskoristili su prednost jezerske kotline, što im je prištedjelo skupe i teške poslove oko kopanja temelja. Prvo posvećenje održano je pod Vespazijanom nešto prije njegove smrti 79. g. Sve upućuje na to da su radovi u to vrijeme dosegli visinu drugog vanjskog kata. Tit je nastavio s radovima i organizirao prigodom njihova završetka golemu svečanost. Trajala je sto dana i pritom je ubijeno više od pet tisuća divljih životinja. Tek pod Domicijanom Kolosej je 82. g. konačno završen. Kolosej je pokazao da zaslužuje svoje ime. Uostalom, za dobivanje kamena bilo je potrebno sagraditi posebne ceste šire od šest metara i to na dužini do kamenoloma u mjestu Albulae u blizini Tivolija. Za okove je trebalo 300 tona željeza. Ti su okovi u srednjem vijeku slomljeni, kao uostalom veliki dio materijala koji je iskorišten za druge građevine.¹²⁹

U građevinu se ulazi kroz arkade u prizemlju što su rasporedile gledatelje po gledalištu složenim sustavom hodnika i stubišta. Ovaj strogi red može se usporediti s našim modernim stadionima, posebno onima kamo dolaze ljubitelji nogometa. Od četiri ulaza danas postoji samo još onaj na sjeveru, bio je to počasni ulaz u carsku ložu. Ondje se još mogu raspoznati ostaci uresa štukanih figura koji dočaravaju kakav je bio sjaj zgrade u njezino slavno doba. Jedini dio

¹²⁵ Isto, str. 54.

¹²⁶ N. A. Maškin, Istorija starog Rima, str. 442.

¹²⁷ D. P. Mannix, Oni moraju umrijeti, str. 55.

¹²⁸ Roland Goeoeck, Sva čuda svijeta: velike znamenitosti iz čitava svijeta od piramida do kozmodroma, Mladinska knjiga, Zagreb 1970., str. 50.

¹²⁹ C. Nugue, Velike civilizacije svijeta: Rim, str. 367. – 368.

tribina u čijoj se gradnji posegnulo za mramorom, bio je onaj za senatore. Svaki je imao svoje sjedalo s imenom. Ako bi vlasnik sjedala umro, njegovo bi se ime brisalo i zapisalo ime nasljednika. To je razlog za brojna brisanja koja se još danas mogu vidjeti. Zahvaljujući tom običaju mogu se rekonstruirati imena 195 senatora koji su u vrijeme propasti Rimskoga Carstva i Odoakrova osvajanja Rima bili u službi.¹³⁰

Velika iskapanja objasnila su kako je ta divovska građevina mogla biti sagrađena u tako kratko vrijeme. Utvrdilo se da je ponovna upotreba velikoga bazena iz Neronova doba, kad je jednom bio isušen, znatno smanjila ukupne radove. Nakon toga podignut donji kat počivao je na stupovima od travertina. Unutrašnjost, koja je do polovice ležala u ruševinama, može danas stvoriti tek neodređen dojam o opremi Koloseja u vrijeme igara. Danas u areni nedostaje pod ispod kojega su se nalazili katovi sa službenim prostorijama. Male dizalice za teret s protutežom bile su vjerojatno postavljene u nišama uzidanim oko arene. Ove naprave služile su vjerojatno za to da se gladijatori i životinje prenesu na površinu arene.¹³¹

Kolosej je ispunjavao svoju svrhu sve do 404. g., kada je car Honorije zabranio dvoboje gladijatora. Nakon dva stoljeća zabranjene su i borbe divljih životinja. U 13. stoljeću zgradu je kupila obitelj Frangipani i preuredila je u utvrdu prije nego što je bila prepuštena svojoj tužnoj sudbini. U većem dijelu 15. stoljeća Kolosej je služio kao kamenolom za izgradnju Palazzo Venezia i Palazzo della Cancelleria. U 18. stoljeću zgradu je Benedikt XIV. posvetio mučenicima smaknutima na tom mjestu, a oko arene je uređen križni put. Danas se još možemo diviti ostatku toga puta i križu blizu ulaza. Gledajući ovu neobičnu građevinu, ne može se zaboraviti proročanstvo Bede Prečasnoga, engleskoga teologa i povjesničara koji je početkom 8. stoljeća napisao: „Dok traje Kolosej, trajat će i Rim. Kad Kolosej padne, past će i Rim. A kada padne Rim, past će i cijeli svijet“?¹³²

¹³⁰ Isto, str. 368. – 369.

¹³¹ Isto, str. 369.

¹³² Isto, str. 370.

7.2. Arhitektonski fenomen Koloseja

Punu zrelost i monumentalni oblik amfiteatra postiže upravo Amphitheatrum Flavium. Sve jače stapanje heterogenih elemenata na uvjerljiv način pokazuje vanjsko pročelje flavijevskog amfiteatra. Tri niza arkada što stoje jedan iznad drugog čine vanjski prsten prvotnoga sklopa. Stupci su postavljeni na razinu svakog kata. Visinsku razliku do sljedećeg niza stupaca konstrukcijski nadoknađuju široki pojasevi masivnog zida u zoni svodova i stropova. Optičko rasterećivanje te teške horizontalne mase preuzima trokatni niz stupova. On raščlanjuje lučni zid rešetkom horizontala i vertikala vitkijih oblika. Dugačke horizontale dvostrukih vijenaca zamjenjuju klasični arhitrav. One opisuju krivulju velikoga ovala, označavajući istodobno na vanjskoj strani unutrašnju raščlambu ophodnih trijemova. Donji rub vijenca označava spoj prstenastog bačvastog svoda s vijencem koji na istoj razini teče duž unutrašnje stijene. I drugi elementi vanjske raščlambe povezani su sa strukturom unutrašnjosti. Između zida s lukovima i stupova vlada savršena ravnoteža. Arkadni zid dominira dubokim sjenama trijemova. Stupovi daju živost strukturi površine. Oba su sustava raščlanjena neovisno. Klasični redovi stupova prilagođeni su svojoj novoj funkciji, pojedinosti koje više nemaju konstrukcijsku važnost uklonjene su, druge su pridodane. Tako npr. izostanak kanelira daje tijelu stupa puni plastički volumen što ga ističe pred zidanim tijelom plošnog uglatog stupca. Iz trabeacije su odstranjene sve pojedinosti koje potječu od gradnje drvom, važna je jedino njezina funkcija kao horizontalne trake vijenca.

Od specifičnoga karaktera pojedinih redova s odgovarajućim oblikom trabeacije ovdje je zadržana samo još forma kapitela, koji su u građi i proporcijama istovjetni, te služe istoj svrsi u raščlambenu sustavu. Na gornjim etažama svaki stup stoji na vlastitu postolju kojim se poravnava razlika u vanjskoj i unutrašnjoj visini katova. Tim izoliranjem umanjuje se funkcija stupa kao elementa u nizu a udjeljuje mu se nova.¹³³ U arkadama, kojih ima u svakom kutu po 80 poredao je arhitekt s vanjske strane zgrade jedan nad drugim toskanski, jonski i korintski red. Takav poredak, a isto tako i red korintskih pilastara u četvrtom katu, bio je važan uzor za arhitekturu renesanse.¹³⁴

¹³³ W. Muller, G. Vogel, Atlas arhitekture 1: Opći dio Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta, str. 209.

¹³⁴ German Hafner, Atena i Rim, Otokar Keršovani, Rijeka 1970., str. 218.

Kavea je, kao i u kazalištu, sagrađena oko arene u prstenovima koji se koncentrično uspinju. Gledatelji se raspodjeljuju prema društvenom položaju. Na kružnom postolju s udobnim sjedalima i bogato ukrašenom ogradom sjede uglednici, lođe u poprečnoj osi namijenjene su caru i tribunima. Potom na sve udaljenijim sjedalima prema gore slijede imućni građani, srednji stalež, žene i masa puka. Puku su uglavnom namijenjena stajaća mjesta ispod trijema na petom katu. Na vijencu stoji niz jarbola za platnene zaslone. Na kruništu ziđa jarbole pridržavaju kamene konzole. Skupina mornara s krova trijema pomoću konopaca usmjerava platneni krov.¹³⁵

Struktura građevine analogna je onoj kazališta u povećanom mjerilu. Zakrivljena ploha gledališta koja se uspinje pod kutom od 37 stupnjeva počiva na sustavu od 7 koncentričnih prstenova arkada sa stupcima koje su u više katova postavljene jedne iznad drugih, slično akveduktima. Između njih 80 radijalnih zidova prima tlačnu silu svodova i nizova sa sjedalima u gledalištu. Međusobno su oni povezani bačvastim svodovima. Iznad i ispod njih stubišta vode prema različitim pojasevima tribina. Primijenjeni su svi tipovi svodova što ih poznaje rimska građevinska tehnika: bačvasti i križni svod, kose plohe od kamena, opeke i cementne građe. Kao statički kostur u zidu od opeka služi oko 560 stupaca od travertina, međusobno učvršćenih rasteretnim lukovima. Veliki kameni blokovi oštih bridova postavljani su bez žbuke, povezani samo metalnim kopčama.

Potisnoj sili gledališta u njegovu kosom usponu suprostavlja se ovalni prsten postolja širok oko 3,6 m i niski nosači arkada unutrašnjeg hodnika kao potpornjaci. S gornje strane ophodni trijem najvišeg sloja tribina služi kao vertikalno kompenzacijsko opterećenje. Monolitna struktura pokrova gledališta od cementne građe pridonosi raspodjeli pritiska. Statički sustav služi istodobno i usmjeravanju struje posjetilaca. Kao u kazalištima brojevi na ulaznicama posjetilaca odgovoraju onima na stupcima iznad hodnika i stubišta, te vode prema ulazima i izlazima. Arhitektonska raščlamba uglavnom se poklapa s konstrukcijom. Vanjstinom prije svega dominiraju tri pojasa velikih arkada postavljena u tri kata jedan iznad drugog. Preko njih ophodi se otvaraju prema van. Stupci arkada pokazuju tipičnu povezanost tri tradicionalna reda stupova. Oni ovdje nemaju nikakve statičke funkcije, kao kod gradnje arhitravima, već samo služe raščlanjivanju masivne arhitekture. Sitni pojedinačni oblici se svjesno se izbjegavaju, jer bi se u masi građevine izgubili. Sustav raščlambe tri donja kata ne nastavlja se na četvrtom. Njegova zidna ploha raščlanjena je plošnim pilastrima i probijena malim prozorima.¹³⁶

¹³⁵ W. Muller, G. Vogel, Atlas arhitekture 1: Opći dio Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta, str. 241.

¹³⁶ Isto, str. 241.

Amphitheatrum Flavium stvorio je mjerodavan tip rimskog amfiteatra. On postaje uzorom za velika kazališta u gusto naseljenim i bogatim gradovima Italije i svih provincija, npr. Pozzuoli i Verona u Italiji, El Djem u Africi, Arles i Nimes u Francuskoj, Pula u Hrvatskoj.¹³⁷

¹³⁷ Isto, str. 241.

8. Amfiteatri na području Hrvatske

Arhitektura rimskih gradova na tlu Hrvatske nosi uglavnom standardna obilježja i forme kakve su poznate na cijelom Sredozemlju. Mnogi su spomenici vrlo značajna graditeljska dostignuća. Rimsku arhitekturu odlikuju raznovrsna javna zdanja bez kojih je nezamislivo funkcioniranje grada. Takvi objekti su religijskoga, gospodarskoga, upravnoga, kulturnoga, zabavnoga i drugog sadržaja. Postoje bolje i lošije očuvane građevine, ali i epigrafička svjedočanstva koja govore o gradnji. Osim gradskih ili drugih vlasti, takve građevine često darivaju gradovima istaknuti i bogati pojedinci. Ponekad njih darivaju i carevi, ali su u našoj zemlji carske zadužbine vrlo rijetke. Institucija munificijencije bila je u rimskoj civilizaciji neobično dobro razvijena.¹³⁸

Teatre i amfiteatre posjedovali su gradovi s najvišom urbanom civilizacijskom razinom. I teatar i amfiteatar očuvani su samo u Puli i Saloni. Vjerojatno je takvih građevina bilo još za što postoje indicije, teatri u Issi i Naroni i amfiteatri u Jaderu i Mursi. To su zdanja koja su zadovoljavala potrebe za spektaklima različitoga karaktera. Predstave i spektakle u teatrima i amfiteatrima posjećivali su i stanovnici obližnjih mjesta i sela, tako da je nužan bio znatan kapacitet gledališta koji ponekad prelazi veličinu samoga grada, kao naprimjer u Puli.¹³⁹

Na čitavoj istočnoj obali Jadrana sačuvana su samo dva amfiteatra, u Puli i u Saloni. Takvih je građevina bilo i u drugim istaknutijim gradovima. Zadarski amfiteatar bio je podignut na mjestu gdje su Mlečani u 17. stoljeću sagradili vanjsko utvrđenje mezzaluna, današnji gradski park. Tom prilikom postavljen je i natpis koji govori da je bedem sagrađen na mjestu gdje se nalazio rimski amfiteatar. Atribucije što se susreću u literaturi o amfiteatrima u Epidauru i u Ekvu (rimski kolonija *Colonia Claudia Aequum* na mjestu današnjega Čitluka, u blizini grada Sinja) nisu pouzdane, no unatoč tome vrlo je vjerojatno da su i te kolonije imale svoje amfiteatre. Nažalost, nema natpisa u kojima se spominje organizacija borbi u areni, što bi također bio pokazatelj za postojanje amfiteatra u nekom gradu, iako ne posve pouzdan jer su se borbe, kako je navedeno, izvodile i na forumu, pogotovo ondje gdje nije bilo amfiteatra. U prvi mah iznenađuje da nisu uočeni ostaci takvih građevina uz okole u Burnumu i u Gardunu, kad se zna da amfiteatri redovito prate sjedišta legija, pa u nekim gradovima postoje dva takva objekta, civilni i vojni. Treba uzeti u obzir da su legije napustile Dalmaciju za vrijeme Flavijevaca, a

¹³⁸ N. Cambi, *Antika*, str. 62.

¹³⁹ Isto, str. 70.

upravo je to doba kad je započela izgradnja amfiteatara u većem broju u Italiji i po provincijama.¹⁴⁰

Južnije od Salone u Dalmaciji nema amfiteatara, što je donekle logično, jer su takve građevine prvenstveno zapadni kulturni fenomen. Na istoku ih je vrlo malo, zamjenjivali su ih teatri s višestrukom namjenom. U Osijeku je amfiteatar bio označen na starijim gradskim planovima, ali dimenzije, izgled, kapacitet i točan tlocrt ipak nisu poznati. Plan donosi samo opći, lako prepoznatljivi amfiteatralni oblik. Pretpostavlja se da su amfiteatri, barem provizornoga karaktera, postojali i u nekim drugim mjestima, kao i u vojnom logoru u Tiluriju, ali do sada nisu otkriveni.¹⁴¹

Uzmimo za primjer kao modele u tipološkom i tehničko-konstruktivnom pogledu amfiteatre u Pompejima i Kolosej u Rimu, naša dva u Puli i Saloni bi pripadala provincijalnim varijantama, što nikako ne umanjuje njihovo značenje. Amfiteatar u Pompejima koji je najstariji, nastao je u Sulino vrijeme, 79.god. pr. Kr. izgrađen je na ravnom terenu, bio je obuhvaćen elipsastim plaštem koji je podržavao nasip na koji su bila položena sjedišta u gledalištu, bez ikakve unutrašnje mreže i supstrukcije. Kolosej koji je također podignut na ravnom terenu, čitav počiva na spletu supstrukcija i presvođenih prolaza, unutrašnjih komunikacija u horizontalnom i u vertikalnom smjeru. Amfiteatri u Puli i u Saloni ponavljaju dijelom rješenje iz Rima, a dijelom ono iz Pompeja, samo koliko je to uvjetovala izgradnja jedne strane gledališta uz prirodno uzvišenje. Dakle, ne radi se o ekonomiji izgradnje ni o kakvoći izvedbe, već o mogućnosti prilagođavanja izabranoj lokaciji.¹⁴²

8.1. Amfiteatar u Puli

Nakon što su Rimljani osvojili histarsko gradinsko naselje Pola, počeli su podno starije gradine podizati novi grad. Taj grad Plinije naziva *Colonia quae nunc Pietas Julia*. Pola je dobila rang kolonije u doba vladanja cara Augusta. Na sjeveroistočnoj strani grada, izvan njegovih zidina, prostirao se monumentaln amfiteatar (arena).¹⁴³

Arena u Puli orijentirana je u smjeru sjever-jug, smještena je sjeveroistočno od gradske jezgre, na padinama brežuljka, uz cestu koja je vodila na sjever i oko koje se razvijala gradska

¹⁴⁰ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing, Zagreb 2003., str. 262.

¹⁴¹ N. Cambi, *Antika*, str. 75.

¹⁴² M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 262.

¹⁴³ Mirko Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004., str. 85.

nekropola. Po dužoj osi razmak joj iznosi 132,50 m, po kraćoj 105 m dok je sama arena dugačka 67,90 m, široka 11,60 m i prema tim proporcijama nešto je kompaktnija od amfiteatra u Saloni koji djeluje izduženije. Impresivnom i snažnom rustičnom tehnikom vanjskog parametra pojačana je masivnost zdanja, a jednako tako i dvjema kulama pravokutnog tlocrta uz zapadni plašt, koje su svojim stubištima vodile na pojedine menijane sve do gornjeg (*moenianum summum*) neovisno o unutrašnjim komunikacijama. Kao i u Veroni, vanjski plašt građevine, izgrađen u redovima pilona nosača arkada, djeluje potpuno neovisno i odvojeno od građevinske mase supstrukcija koje nose gledalište s izvjesnom statičkom autonomijom. Šest otvora nadsvođenih pristupa vodi kroz ulazne arkade i hodnik između vanjskog paramenta i lica supstrukcijske mase na gledalište sa zapadne strane, od kojih dva ulaza ishode iz bočnih kula.¹⁴⁴ Gledalište je imalo tri kata na svodovima čije su upore tvorili elipsasti prstenovi i radijalno postavljeni poprečni zidovi. Vanjski plašt je prošupljen lučnim otvorima s pilonima na nižim katovima i pravokutnim otvorima na najvišem. Efekt rustične monumentalnosti iskazuje tehnika velikih bunjastih blokova, što je u skladu sa surovošću gladijatorskih spektakla. Amfiteatar je imao prizemlje i dva kata. Na posljednjem katu je bila galerija za stajanje.¹⁴⁵

Istočna je strana donjim pojasom gledališta (*moenianum primum*) položena na prirodnu uzvisinu, dok je sljedeći red (*moenianum secundum*) splet supstrukcija i nadsvođenih komunikacija. Na taj način i prirodni uvjeti izgradnje istočne i zapadne polovine arene što ih dijele porta Libitinae i porta triumphalis odredili su konstruktivnu različitost u prostornoj sukladnosti. Gornji kat (*moenianum summum*) imao je pravokutne prozore u vanjskom plaštu te red arkada od trijema poviše drugog menijana. Glavna loža za ugledne posjetioce nalazila se u sredini duže strane zapadnoga donjega menijana.¹⁴⁶ Ispod arene pulskog amfiteatra iskopani su veliki podzemni prostori za sklapanje rekvizita i druge potrebe.¹⁴⁷ Zatvor za zvijeri (*carceres*), podzemni hodnik ispod arene, pružao se se po dužoj osi građevine, a komunicirao je prolazom koji vodi od središta zapadne fasade i jednim užim koji vodi do libitinskih vrata.

Posebnost pulske Arene se izražava u izvjesnim arhaičnim crtama i samosvojnosti kule nepoznate u drugim amfiteatrima Italije i provincijama, i potječe od činjenice što početak njezine gradnje pada u najranije Carstvo, dakle znatno prije izgradnje rimskog Koloseja, a bila je dovršena nastupom vladavine Flavijevaca.¹⁴⁸ Specifičnost pulskog amfiteatra su i četiri

¹⁴⁴ M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 262. – 263.

¹⁴⁵ N. Cambi, Antika, str. 73.

¹⁴⁶ M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 263.

¹⁴⁷ N. Cambi, Antika, str. 73.

¹⁴⁸ M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 263.

pravokutna nasuprotno postavljena istaka koji strše izvan elipsastoga tlorisa zdanja. Oni su služili kao ulazi sa stubištem za više katove. Takve kule nemaju amfiteatri u sjevernoj Italiji i Dalmaciji. Vjerojatno je to posljedica uočavanja prednosti koje nude ulazi izvan perimetralnih zidova, jer gledatelji ne moraju prolaziti kroz gledalište. Uzor spomenutim graditeljskim pojedinostima ponudile su rampe starih kampanskih amfiteatara koje izvana dovode gledatelje do najvišega kata. Starija faza pulskoga amfiteatra je iz julijevsko-klaudijevskoga doba, dok je mlađa i konačna iz flavijevskoga.¹⁴⁹

8.2. Amfiteatar u Saloni

Salona koja je dijelom otkopana bila je glavni grad provincije Dalmacije. Brojila je oko 60 tisuća stanovnika. I danas se vide njezini gradski zidovi, gradska vrata, ulice, kuće, terme, kazalište, amfiteatar i groblja. Salona je bila velika luka u kojoj su cvali obrt i trgovina. Nalazila se u dobro zaštićenom Solinskom zaljevu (*Sinus Salonitanus*, danas Kaštelanski zaljev), čvrste ceste spajale su je sa zaleđem.¹⁵⁰

Amfiteatar u Saloni potječe iz nešto kasnijeg vremena, njegova gradnja se može izjednačiti s izgradnjom zapadnog bedema Salone početkom 2 stoljeća. U prilog istodobnosti gradnje govore odnosi zidnih struktura vanjskog plašta amfiteatra uz bedem i samog bedema, koji tvore organsku vezu pa ne ostavljaju mogućnost za zaključak da je amfiteatar bio sagrađen ranije, a bedemom opkoljen kasnije, dok je očito da su duktus bedema i amfiteatar usklađeni. Amfiteatar je među većima dosad otkrivenim, njegove dimenzije su: dužina 124.75 m, širina 100.65 m. Arena je bila dugačka 64.30 m, široka 40.20 m, dubine gledališta 30.23 m. Bedem prati vanjski perimetar građevine na sjevernoj strani gotovo u polovici opsega.¹⁵¹

Arena, uz koju teče odvodni kanal, okružena je visokim podijem koji služi i kao kružna prometnica u prvom menijanu. Vanjski plašt kao i u Puli nose čvrsti piloni s prislonjenim stupovima na kojima počiva trabeacija katova koji su ovdje izvedeni od većih glatko isklesanih blokova. U južnom traktu koji je oslobođen bedema, plašt superponiranih redova tvori vanjski hodnik. Drugi, središnji hodnik, dijeli prvi od drugog menijana. *Moenianum summum* sa stajacim mjestima bio je prema van otvoren kvadratnim prozorima, a natkriven je bio trijemom oko kavee što su ga nosili stupovi između kojih su bili postavljeni parapeti s hermulama. Kao i u Puli između prozora gornjeg menijana dizali su se jarboli (*mali*) koji su služili za razapinjanje platna

¹⁴⁹ N. Cambi, *Antika*, str. 73.

¹⁵⁰ P. Pauš, *Povijest staroga vijeka*, str. 341.

¹⁵¹ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 263.

(*velum*). Donji menijan imao je 14 redova sjedišta, gornji 16. U gornjem u čitavu pojasu kavee izbijaju u gledalište izlazi, a u donjem samo u južnom dijelu, jer se sjeverni izravno naslanjao na povišeni teren. U središnjem dijelu duže strane donjeg menijana nalazile su se počasne lože, do kojih su izvana vodili posebni prilazi, na sjevernoj strani one određene za gradske magistrante, na južnoj za namjesnika provincije i njegovu pratnju. Ispod gledališta po dužoj osi nalaze se širi ulazi, po jedna porta pompae, iz kojih su izlazile ekipe protivnika u borbi i stupale u mimohodu prije početka igara. Kroz južni plašt u gledalište je vodilo kroz nadsvođene prolaze osam otvora u živoj stijeni, od kojih je jedan bio posebno oblikovan, onaj koji je vodio na glavnu ložu. U nadsvođenim ćelijama ispod južnog dijela gledališta nalazili su se nemezeji, svetišta božice osvete koju su štovali gladijatori. Carceres za životinje bili su smješteni uz istočna trijumfalna vrata.¹⁵²

I u Saloni je amfiteatar bio slično konstruiran kao i u Puli, ali je na sjevernoj strani iskorištena padina terena. Iako su gornji katovi uništeni, ipak ih je moguće rekonstruirati na temelju supstrukcija na južnoj strani zdanja. Dyggve¹⁵³ je otvore na vanjskom plaštu rekonstruirao prema pulskom amfiteatru, a to znači da su dva kata imala lučne otvore, dok su na gornjem bili četvrtasti. Unatoč upotrebi krupnih blokova rustični je efekt izostao jer su blokovi izglacani. Klasičnijem ugođaju doprinosili su i polustupovi prislonjeni uz pilone vanjskoga plašta. Amfiteatar u Saloni je za oko stotinu godina mlađi od pulskoga. Vrlo raskošno uređene svečane lože nalazile su se na sredini dužih strana elipse, a galerija za stajanje bila je na najvišem katu. Oba elementa, a možda i neki drugi, su bili urešeni hermama. Upravo na tim mjestima amfiteatar je doživio promjene u kasnije doba. Amfiteatar u Saloni nije imao podzemne prostorije. Postojala je zapravo samo jedna, nešto veća četvrtasta rupa u podu kroz koju se ulazilo u uski i dugi podzemni hodnik što je vodio izvan perimetra građevine. Nepostojanje većeg podzemnog prostora upućuje na to da je logistika za normalno odvijanje igara bila u gladijatorskoj zgradi u neposrednoj blizini.

Amfiteatri su arhitektonske gromade, obično smješteni kao u Puli izvan gradskoga tkiva, ali dobro povezani putovima s gradom ili su pak smješteni na njegovoj periferiji, kao u Saloni. Time se sprječavao protok mase gledatelja kroz grad.¹⁵⁴

Što se tiče broja gledatelja koje su naši amfiteatri mogli primiti, ima u starijoj literaturi

¹⁵² Isto, str. 264. – 265.

¹⁵³ Ejnar Dyggve, danski arheolog, istraživač i arhitekt. Od 1922. godine iskapao je na lokalitetu u Solinu, u periodu 1929.-1932. bio je arhitekt konzervator Arheološkog muzeja u Splitu, a istraživao je i drugdje u Dalmaciji.

¹⁵⁴ N. Cambi, Antika, str. 73. – 74.

raznih pretjerivanja. Po Dyggveovoj komputaciji, koja se temelji na solidnoj i minucioznoj analizi ukupne dužine sjedećih (13400) i stajaćih mjesta (oko 2000), računajući da na svako mjesto otpada 0,5 m prostora, proizlazi da je salonitanski amfiteatar mogao odjednom primiti oko 20 tisuća gledatelja. Približna brojka, malo manje od toga, moglo se smjestiti i u pulski amfiteatar.¹⁵⁵

¹⁵⁵ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, str. 265.

9. Rimske igre i sportske priredbe današnjeg modernog vremena

Ništa ne pokazuje golemu razliku između načina mišljenja i osjećanja rimskoga staroga vijeka i današnje Europe, kao to kako su o igrokazima u amfiteatru sudili obrazovani ljudi onda i sada. U cijeloj rimskoj literaturi ne nalazimo gotovo nijedno očitovanje odvratnosti koju današnji svijet osjeća prema tim nečovječnim zabavama. Gladijatorske igre obično se spominju s najvećom ravnodušnošću. Odrasla mladež strašno se zanimala za njih, komentari o junacima arene bili su nadomjestak za neku bolju temu čak i u razgovorima najobrazovanijih ljudi, i brojne poslovice pokazuju kako su svi bili obuzeti prizorima koji su se ondje odigrali. Jedini od sačuvanih nam rimskih pisaca koji se u shvaćanju i ovoga predmeta uzdigao do općeljudskog stajališta je filozof Seneka. U svojim najkasnijim spisima on otvoreno negoduje što čovjek bude ubijen radi rasonode puka, gladijatorske igre opisuje kao lake zabave kojima se uzalud pokušava otjerati briga.¹⁵⁶

Rimski su filozofi bili gotovo jednoglasni u pozitivnoj ocjeni igara. Ciceron je govorio: *Dobro je da narod vidi kako se i robovi znaju junački boriti. Ako je običan rob spreman na takvu hrabrost što je tek jedan Rimljanin u stanju učiniti.* Povjesničar Tacit nikada nije mogao shvatiti zašto se caru Tiberiju borbe nisu sviđale, pa spominjući carevu naviku da skrene pogled s krvoločnih scena, govori o tome kao o znaku slabosti njegova karaktera. Plinije s odobravanjem govori o igrama, a tako i mnogi ozbiljni mislioci..¹⁵⁷

Ekonomske i vojne prilike u Carstvu bile su previše zamršene da bi ih narod razumio, nisu to ni pokušavali, već su se okrenuli jedinoj stvari koju su mogli razumjeti, areni. Ime nekog velikog generala ili sposobnog državnika, za njih nije predstavljalo ništa više, nego što nama danas predstavlja ime nekog velikog znanstvenika. Prosječni Rimljanin mogao je u detalje ispričati sve o posljednjim održanim igrama, baš kao što danas obični ljudi znaju sve pojedinosti o životu filmskih zvijezda.¹⁵⁸

Bilo koji suvremeni priređivač koji bi želio prirediti niz igara po uzoru na rimske, i u današnje bi vrijeme posve sigurno ispunio dvoranu do posljednjeg mjesta. Borbe bikova, borbe pijetlova, automobilske utrke, boks a pogotovo UFC spektakli i velike nogometne priredbe su danas vrlo popularne. Teško je povjerovati da su svi ljubitelji boksa ili borilačkih vještina, prvenstveno zainteresirani za ljepše značajke tih sportova, već vjerojatno prevagu odnosi želja da

¹⁵⁶ H. Lewandowski, *Povijest rimskih običaja*, str. 224. – 225.

¹⁵⁷ D. P. Mannix, *Oni moraju umrijeti*, str. 167. – 168.

¹⁵⁸ Isto, str. 174. – 175.

se vidi kako dva čovjeka tuku ili ubijaju jedan drugoga. Kad bi se znalo da će jedan od boraca zaista biti ubijen tim više bi publika uživala u borbi.¹⁵⁹

Tako dugo dok su Rimljani bili uistinu borben narod, moglo je biti istine u Katonovu i Plinijevu pisanju, kojim se tvrdilo da igre bodre vrline muškosti. Ipak postoji velika razlika u promatranju borbi kada ovo čine grubi, ali borbeni ljudi, koji s razumijevanjem promatraju borbu između dva podjednako snažna protivnika, ili kada se izopačena rulja naslađuje prizorima bezrazložne okrutnosti. Ovakva se sklonost može uočiti i u današnjim grubim sportovima. Gledatelj koji viče: *Dotuci ga! Izbij mu zube, ubij ga !*, obično je to ponizni čovječuljak iz zadnjih redova, na kojega se vjerojatno jutros izderao pretpostavljeni i koji je ovdje jer se uspio iskrasti iz kuće kada mu žene nije bilo u blizini. On želi vidjeti kako drugi prima udarce i nije ga briga tko je to.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Isto, str. 179.

¹⁶⁰ Isto, str. 179. – 180.

10. Zaključak

Zaključak ću podijeliti na dva dijela. U prvom dijelu ću govoriti o problemima s kojima sam se susreo tijekom pisanja rada, dok ću se u drugom dijelu bazirati na zaključke do kojih sam došao, a tiču se rimskih cirkusa i amfiteatara.

Pri pisanju rada naišao sam na problem pronalaženja adekvatne literature. Glavni problem bio je pronaći literaturu kojoj je u središtu zanimanja rimski cirkus i amfiteatar. Većina literature bavi se osnovnim pregledom događajne i političke povijesti starog Rima. Vrlo malo autora piše o povijesti rimskih običaja i kulturnoj povijesti starog Rima. U dosta literature morao sam se koristiti fragmentima, stoga se pojedini dijelovi rada temelje na manjem broju djela, a u pojedinim dijelovima rada bio sam prisiljen koristiti se s dva ili maksimalno tri autora. Većina rada temelji se na djelima autora Daniela Pratt Mannixa, Herberta Lewandowskog i Anne Marie Liberati koje bih istaknuo krucijalnima u nastanku rada jer daju podatke koji obuhvaćaju sve aspekte društvenog, kulturnog i arhitektonskog fenomena rimskih cirkusa i amfiteatara. Svakako bih još istaknuo autore Nenada Cambija, Matu Suića i Werner Mullera i Gunther Vogela koji se u svojim djelima bave aspektom arhitektonskog dijela rimskih cirkusa i amfiteatara. Ostali autori manje više daju fragmentarne podatke o političkoj i vojnoj povijesti Rima, a u većini literature dolazi se i do različitih brojčanih podataka o broju gledatelja koje su mogli primiti rimski amfiteatri i cirkusi, posebno Kolosej kao najpoznatija rimska građevina.

Nakon iščitavanja literature o rimskim cirkusima i amfiteatrima došao sam do sljedećih zaključaka. Stari Rimljani posvećivali su veliku pažnju kako i gdje provesti slobodno vrijeme, stoga su najviše uživali u cirkuskim i amfiteatralnim igrama. Navedene igre postale su središte njihovog života, pa možemo reći da nisu previše brinuli o politici i gospodarstvu svoga vremena. Rimski cirkusi i amfiteatri, građevine koje su bili namijenjene za tu vrstu zabave i igre, bile su društveno i arhitektonsko čudo toga doba. Kada se uzme u obzir veličina i tehnika gradnje dolazi se do zaključka da je rimska graditeljska tehnika bila vrlo napredna za ono doba jer jedan Kolosej po svojoj izvedbi i proporcijama je sigurno izvanredan primjer toga, uostalom ubraja se u nova svjetska čuda od 2007. godine.

Rasprostranjenost amfiteatara po Sredozemlju dovodi nas do zaključka o Rimu kao vojnoj ali i građevinskoj sili onoga doba, jer gdje god je Rimljanin stupio, tamo bi gradio upravo amfiteatar, što nam i svjedoči o važnosti igara u svijesti starih Rimljana. Cirkuske i gladijatorske igre neupitno su bile najpopularnije što je dovelo do pojave društvenog fenomena koji se odrazio

na cjelokupno društvo i politiku. Možemo doći do zaključka da su se cirkuske i gladijatorske igre uvukle u sve pore rimskoga društva i kao takve utjecale su i mijenjale postojeće društvo što se reflektiralo u maniji za igrama, pojavi klađenja, stranačkoj podijeljenosti, zanemarivanju politike i privrede, sve većem širenju sadizma i nedostatku svijesti o osnovnim ljudskim pravima. Njihova opsjednutost igrama dovela ih je do razine svijesti da je normalno svakodnevno ubijati i mučiti ljude i životinje i još se pritom naslađivati te uživati u takvim nečovječnim i sadističkim prizorima.

Amfiteatri kao građevine sa svim svojim popratnim pojavama, spektaklom igara, te masovnošću priredbi mogu se usporediti i sa današnjim modernim dobom gdje imamo ogromne sportske stadione i komplekse s mnoštvom gledatelja, ali jednom bitnom razlikom da danas imamo puno viši stupanj svijesti o ljudskim pravima i pravima životinja i zaštiti okoliša. Koliko god bile veličanstvene same građevine poput Koloseja ili Circusa Maximusa, sama njihova izgradnja i sva uložena energija i potrošena sredstva za održavanje igara zajedno sa pojavom društvene devijacije koja je potekla od manije za igrama, zasigurno su doprinijeli propasti Rimskoga Carstva. Rimski cirkusi i amfiteatri ostavili su zapadnoj civilizaciji kulturno naslijeđe i svjedočanstvo o veličanstvenosti nekog prošlog vremena koje se može vidjeti još i danas u Rimu i našoj Puli, zamisliti čitajući povijesna djela ili vizualno dočarati pomoću povijesnih filmova prije svega u izvrsnom primjeru suvremene kinematografije u filmu Gladijator, i starijem epskom spektaklu, filmskom klasiku Ben Hur.

11. Literatura

1. Cambi, Nenad, Antika, Naklada Ljevak, Zagreb 2002.
2. Cunliffe, Barry, Rimsko carstvo: narodi i civilizacija, Vuk Karadžić: Jugoslovenska revija, Beograd 1980.
3. Goeoeck, Roland, Sva čuda svijeta: velike znamenitosti iz čitava svijeta od piramida do kozmodroma, Mladinska knjiga, Zagreb 1970.
4. Hafner, German, Atena i Rim, Otokar Keršovani, Rijeka 1970.
5. Lane Fox, Robin, Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima, Naklada Ljevak, Zagreb 2008.
6. Lewandowski, Herbert, Povijest rimskih običaja, Demetra, Zagreb 2007.
7. Liberati, Anna Maria, Drevni Rim: Povijest civilizacije koja je vladala svijetom, Mozaik knjiga, Zagreb 2000.
8. Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, Školska knjiga, Zagreb 1971.
9. Mannix, Daniel Pratt, Oni moraju umrijeti, Izdavačko poduzeće August Cesarec, Zagreb 1976.
10. Marković, Mirko, Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004.
11. Maškin, Nikolaj Aleksandrovič, Istorija starog Rima , Naučna knjiga, Beograd 1951.
12. Musić, August, Nacrt grčkih i rimskih starina, Ex libris, Zagreb 2002.
13. Muller, Werner, Vogel, Gunther, Atlas arhitekture 1: Opći dio Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta, Golden Marketing: Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb 1999.
14. Nugue, Christian, Velike civilizacije svijeta: Egipat-Grčka-Rim-Bizant-Islam-Kina-Japan-Stara Amerika, Extrade, Rijeka 2000.
15. Pauš, Pavao, Povijest staroga vijeka, Školska knjiga, Zagreb 1960.
16. Povijest 4: Rimsko Carstvo, Jutarnji list Europapress holding, Zagreb 2007.

17. Povijest 5: Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek, Jutarnji list Europapress holding, Zagreb 2007.
18. Roberts, John Morris, Povijest Europe, AGM, Zagreb 2002.
19. Suić, Mate, Antički grad na istočnom Jadranu, 2. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing, Zagreb 2003.
20. Velika ilustrirana povijest svijeta 6, 160. g. pr. Kr - 300.g, Otokar Keršovani, Rijeka 1976.

12. Popis priloga